

SZÉCHENYI 2020

NEMZETGAZDASÁGI
MINISZTERIUM

TOP-5.3.1-16-FE1-2017-00014

A helyi identitás és kohézió erősítése Zámoly térségében

Helytörténeti tanulmányok

Készült: 2019. március

Készítette: Magyar Műemléki Topográfia Nonprofit Kft.

1956 és előzményei Zámolyon

Jelen tanulmány eddig részben feltáratlan, az utóbbi évtizedekben a falu lakói által elhallgatott és azóta is csak ritkán említett eseményeket dolgoz fel.

Célunk bemutatni Zámoly ötvenes évekbeli történetét levéltári forrásokon, visszaemlékezéseken, személyes interjúkon keresztül. A levéltári források rámutatnak a politikai életben, a gazdaságban és a helyi oktatásban, illetve az állam és az egyház viszonyában történő változásokra,¹ a helyi felekezeti életre, a híveket és az egyházi személyeket, valamint az új hatalom által ellenségnek tekintett korábbi befolyásos vezetőket ért támadásokra. A közvetlen interjúk során igyekeztünk megismerni a helyi református lelképásztort, illetve a református és római katolikus hívek életét, viszontagságait és viszonyulásukat a korszakban szolgálatot teljesítő lelkészhez, illetve plébánosokhoz, a község vezetéséhez.

Forrásaink szűkössége nem tette lehetővé, hogy alaposan elemezhessük az időszak történéseit. Az 1956 októberében kirobbant forradalom és az abból kibontakozó szabadságharc helyi vonatkozásairól csak kevés írásbeli dokumentum maradt fenn. Bár több személyt is megkértünk: mondja el élményeit, ezt a legtöbbben nem kívánták megtenni, és mások is csak néhány mondatban válaszoltak a kérdéseinkre. Talán ebből is jól látszik, hogy a Rákosi-korszak viszontagságai mély nyomokat hagytak a mostani idős lakosság lelkében. Az eseményeknek a kor ideológiája által erősen átszőtt leírása megtalálható Szabó István helytörténeti kéziratában. 1956 őszének történéseit így az ő – és a hatalom – szemszögéből ismerhetjük meg, kiegészítve egyik interjúalanyunk rövid elbeszélésével.

Az 1945 után történt változások a mai napig nagy hatással vannak a ma élő 70-80 éves zámolyiakra és gyermekeik, sőt néhány esetben unokáik mentalitására, gondolkodásmódjára is. Több évtizednyi kényszerű hallgatás után kerülnek e dolgozat lapjain felszínre a majd' ezer éves vérteszalji falu emlékei.

---

¹ Az állam és az egyház viszonyának alakulásáról lásd VISKY 1993: 79-84., illetve BALOGH – GERGELY 1999: 7-10.

A második világháború és annak hatásai

Ahhoz, hogy megfelelően vizsgálhassuk a Rákosi-korszak főbb vonásait, röviden át kell tekintenünk, milyen események zajlottak Zámolyon 1944 tele és 1945 tavasza között. Mivel a falu fontos hadszíntér volt ekkor, a történések bővebb leírásától nem tekinthetünk el.

A falu és környéke a harcok egyik fontos állomása volt, itt húzódott ugyanis a német Konrád III. hadművelet során felállított Margit-vonal Olga-állása. Ezen felül a település közel fekszik a stratégiailag fontos Székesfehérvárhoz. 1944 karácsonyát követően január közepéig szinte megállás nélkül folyt a küzdelem.

1944 karácsonyán a front már a falut is elérte, amire korábban soha nem volt példa. Bíró Ernő református lelkipásztor és felesége Szenteste a parókia pincéjébe menekült. Itt azonban nem maradhattak sokáig, mert a németek a helyiséget lefoglalták, és páncélöklökkel rakták tele. A templomtoronyból jól láthatóak voltak a székesfehérvári harcok, a sztálinorgonák bevilágították az éjszakát.

A lelkész nejével a szomszédban lakó Csanádi Imrénéhez menekült, ahol az első szobában egy német tiszt lakott. A szülők, valamint a két gyerek, Imre és Mária a hátsó szobába szorultak vissza. A fiatalok, valamint a lelkész házaspár a kamrában húzódtak meg.

Újév körül a falut kiürítették, ezért a lelkész feleségével Pátkára menekült, innen Sukoróra, Martonvásárra, majd Tárnokra vitt tovább az útjuk. A falusiak egy része az Ercsi melletti pusztán kötött ki, amelyet néhány nap múlva a németek visszafoglaltak. Sokan kalandos és veszélyes út során jutottak el Fehérvárcsurgóra, ahol többek között német katonai kórház is működött. Sajnos innen is menekülniük kellett, így érkeztek meg Bakonycsernyére, ahova hamarosan bevonultak a szovjet katonák.²

Nem csak a zámolyiak menekültek. Ők még viszonylag szerencsésen átvészelték a helyzetet, de nem mindenki maradt épségben és életben a háború végére. A pátkai lelkész például a Disznó-hegyen (szőlőhegy) keresztül próbált Budapestre szökni, de a német katonák a határban, menekülés közben lelőtték. Rajta kívül számos polgári

---

² Bíró Ernőné közlése

áldozatot követelt a rendkívül kemény és hosszú harci tevékenység a faluban. Nem volt szinte olyan család, amely teljes létszámban fennállt volna a háború végén.³

1945. január 5-12. között az uradalomhoz tartozó Borbála-pusztán zajlott hazánk második legnagyobb tankcsatája, amelyben a veszteséglisták alapján, becslések szerint mintegy 3000 magyar, német és szovjet katona vesztette életét. A falu belterülete is hadszíntérré vált. A főút mentén épült Öreg utca egyik oldalán a németek ütöttek tábort, míg az út másik oldalán lévő házakban a szovjet katonák rendezkedtek be állóháborúra. Zámoly lakosságán és a falun is többször átvonult a front, maga a község tizenhétszer cserélt gazdát, volt olyan nap, amikor többször is.

A felnőttekkel és idősekkel ellentétben a fiatalok, elsősorban a gyerekek (több, ma már idős ember személyes élménye alapján) nem rettegtek, sőt, inkább figyelték, érdekesnek tartották a háború eseményeit. Ahogy Horváth János mondta: „A szüleim nagyon letörtek voltak, hogy édesapámnak be kellett vonulnia, de nekem ez nem jelentett olyan nagy traumát. Nem úgy éltem meg, hogy most nem lesz apám.”⁴

A szovjet vadászgépek egyszer majdnem megöltek két gyereket. „Mentünk haza az iskolából, amikor egyszer csak megjelentek a raták (vörös orrú vadászgépek), és elkezdtek lőni minket a géppuskákkal, úgy, hogy porzott az út. Én gyorsan behúzódtam a bokrok közé, Jóska barátom meg szaladt, mint a veszedelem. Nem tudom, mire számítottam, mert tudtam, hogy a bokor nem véd meg, de az isteni Gondviselés mindkettőnket megmentett.”⁵

Furcsán hangzik talán, de amikor a tél közepén a szovjetek megérkeztek a faluba, hosszú hónapok után először csendesedett el a harci zaj. Egyetlen lövés sem dördült el, végtelen csend volt, a nagy hideg ellenére pedig az asszonyok végig kint álltak a főút mentén, mert már kíváncsian várták az új sereget. „Mindenki nagyon várta az oroszokat, mert az ő megérkezésüktől remélték, hogy vége lesz a nagy kalamajkának.”⁶

Az új megszállók félve, fegyverrel a kézben mentek végig az úton, de megnyugodtak, amikor megtudták, hogy a faluban csak nők, gyerekek és idősek vannak. Felkutatták a házakat, az ellenséget keresve, de a legtöbb helyen barátságosan fogadták őket,

---

³ Bíró Ernőné közlése

⁴ Horváth János közlése

⁵ Uo.

⁶ Uo.

sőt, még ételt, italt is kínáltak nekik. Persze nem nagyon mertek enni, mert féltek az esetleges mérgezéstől.

A lakóházak első helyiségeibe csapatostul (néha 7–8 ember egyszerre) beköltöztek, így a lakók a hátsó helyiségekbe kényszerültek. A főút mentén elhelyezkedő vagy ahhoz közel eső parasztházak utcafront felőli helyiségei lakhatatlanná váltak a bombázások és harcok következtében, ezért ott amúgy sem lakott senki.

Mivel a bevonulás előtt néhány nappal a falu nagy tűzérési tüzet kapott, az udvarokon légvédelmi bunkereket építettek, amelyek a bennük meghúzódókat megvédték a téli hidegtől, de különösen a lövedékektől és a repeszeztől. Egy ilyen bunkert épített a Horváth család is, ahova az ismételt meginduló bombázások elől be kellett volna vackolniuk magukat, a hét éves János azonban nem hallgatott anyja hosszas kéréseire, – nagyanyja határozott utasítása ellenére sem, inkább visszament a félig romos házba. Mivel nem akarták, hogy baja essen, utánamentek. Ekkor csapott be egy bomba a bunker egyik sarkába. Hiába a gondos szigetelés és a megerősítés, a menedék teljesen megsemmisült a robbanás hatására. Jani bácsi ezt az újabb megmenekülését is az isteni Gondviselésnek tulajdonítja. Az isteni akarat megmentette a család életét.⁷

Így vonult végig Zámolyon az itt lakók életét örökre megváltoztató második világháború, amely csak kezdete volt egy évtizedeken át tartó, ellentmondásokkal teli korszaknak.

A lakosságnak a visszaköltözésre 1945. április 3. előtt nem volt lehetősége. A visszatérőket borzasztó látvány fogadta. Nem volt ép ház a főút mentén. A kényszerűen hátrahagyott állatállomány szinte teljesen megsemmisült. Ahogy Csoóri Sándor írta: „[...] híre ment annak, hogy a Fehérvár környéki falukban nem maradt épen egy ház s életben egy girhes macska sem.”⁸

A háborúnak egyaránt voltak katonai és polgári áldozatai. Itt veszítették életüket 1945 tavaszán a tragikus sorsú búcsi leventék; a majorban kivégzészerűen megöltek nyolc uradalmi cselédet. Számos lakos vált a bombatámadások áldozatává, illetve 1945 elején került sor a zsidó származásúak deportálására.

---

⁷ Horváth János közlése

⁸ CSOÓRI 1987: 25.

Bombázás miatt pusztult el az izraeliták imaháza is, majd ezt a sorsára hagyták, néhány év múlva pedig a romokat lebontották.

Ekkor semmisült meg az úthálózat nagy része és a teljes villanyhálózat. Súlyos bombatalálatok érték a katolikus és a református templomot, a paplakot, a parókiát és a felekezeti iskolák épületét. A községháza berendezése részben megsemmisült, részben eltűnt.

Ezen károk következtében hosszú időre lehetlenné vált a járművekkel történő közlekedés, az oktatás, a hivatali ügyintézés és egyáltalán a mindennapi élet zökkenőmentes folytatása. Az újjáépítéshez óriási erőfeszítésre volt szükség. Síralmas állapotok uralkodtak a faluban 1945 tavaszán.

A földosztás és a téészesítés⁹

„A nagybirtok mozdulatlan: a pusztán dolgozók társadalmi viszonyai és életkörülményei a XX. században is egy darab átmentett középkor. A nagybirtok áthághatatlan fal a terjeszkedni és emelkedni vágyó birtokos parasztok előtt.”¹⁰ – írja a földreform eredményeit összefoglaló munkájában Donáth Ferenc. Annyiban mindenképpen igazat kell adnunk neki, hogy a mezőgazdasági munkások életkörülményeinek javításához elengedhetetlenül szükség volt a földbirtok-struktúra átalakítására, egyéni kis gazdaságok létrehozására.

Bár hazánk területén még folytak a harcok, az Ideiglenes nemzeti Kormány Dálnoki Miklós Béla vezérezredes-miniszterelnök és Nagy Imre földművelésügyi miniszter ellenjegyzésével 1945. március 15-én kiadta a földosztásról szóló rendeletet. Az intézkedés kettős célt szolgált: egyrészt a kisbirtokos parasztság és a mezőgazdasági cselédség földhöz juttatását, másrészt a nagybirtokrendszer megszüntetését.¹¹

---

⁹ A témát elemző módon feldolgozó, komplex művek: Ö. KOVÁCS 2012, NAGY 2009. Nagyobb, a mezőgazdaság és a parasztság történetével foglalkozó összegző munkák részfejezetei: KOVÁCS 2010 109-133., TAKÁCS 2005: 67-73., VARGA 2003.

Dolgozatomban a kollektivizálás kérdését csak 1956-ig tekintem át, mivel ez munkám korszakhatára. A társadalomtörténeti munkák szerzői ennél általában távolabbra tekintenek, így például Valuch Tibor, aki 1962-vel, a második hullámmal zárja a problémakör tárgyalását. VALUCH 2001: 188-200.

¹⁰ DONÁTH 1969: 57.

¹¹ ROMSICS 2005: 283-285. A rendelet teljes terjedelmében olvasható Illyés Gyulának a dunántúli földosztásról szóló, az események 35. évfordulója alkalmából újra kiadott munkájában. ILLYÉS 1980:47-78.

E történelmi jelentőségű reform¹² megvalósítása a németektől már felszabadított, szovjetektől megszállt területeken azonnal kezdetét vette. Nem csak a nagy-, de a középbirtokok is eltűntek a birtokszerkezetből. Ennek okán került sor Zámolyon a Merán-uradalom felosztására, melynek során 242 család kapott összesen 1960 katasztrális holdnyi területet. A földosztó bizottság elnöke Böde János lett. A rendelet értelmében házaspáronként öt-öt hold, gyermekenként pedig további egy-egy hold jutott az új birtokosoknak. A törpebirtokosok földjeit 5 holdra egészítették ki.¹³ Farkas Gábor hasonló adatokat közöl: „Zámolyon április 30-ig 2000 holdas földalapról 1800 kh került felosztásra, és a 235 igénylő közül 224 családot birtokba is helyeztek. Május 10-én a földosztás munkáit befejezték, sőt 209 kh házhelyterületet is kiparcelláztak.”¹⁴

A földosztásban a lakosság 40 százaléka volt érintett. A korábban föld nélküli vagy törpebirtokos családokban 49 uradalmi cseléd és 142 napszámos élt. Harmincan szőlőt is igényeltek, 400-400 négyszögöl szőlőhöz jutottak. A szervezésben élen jártak a kommunisták, akik ezáltal mint földosztók akarták pozícionálni magukat a helyi közéletben. A fiatalon földművelésügyi miniszterré, majd miniszterelnökké lett Hegedüs András így vall erről a pozícióharcról: „Lényegében arról volt szó, hogy a hazatért moszkvai kommunista vezető csoport, kiegészülve néhány hazai kommunistával vagy kommunistabarát parasztpártival, saját pártja, sőt azt is mondhatnám, hogy vezető csoportja számára akarja megszerezni a történelmi jelentőségű földreform végrehajtásának a dicsőségét.”¹⁵

A grófi birtokból mindössze a Belmajor 100 katasztrális holdnyi területe maradt érintetlen, ebből mintagazdaságot alakítottak ki. 113 holdat hagytak házhelyek számára, itt több mint 250 házhelyet mértek ki, majd 1955-től 142 ház épült fel. Így jött létre a ma is folyamatosan bővülő Újtelep.

A rendelet végrehajtásával, különösen a megígért, de soha nem teljesített kártalanítással¹⁶ kapcsolatban még 1948-ban is merültek fel problémák. Ezt bizonyítják Bácskai Ferenc szavai is: „Az emberek az kérdezik, hogy hogyan lehet az, hogy mi csak egyszerűen visszavettük azt a földet, ami a miénk volt, és

---

¹² Vö. DONÁTH: i.m., ILLYÉS: i.m., KÁVÁSI 1991: 10., LÁZÁR (szerk.) 1970, ORBÁN 1972.

¹³ DEMETER – LUKÁCS 2001: 78.

¹⁴ FARKAS 1968: 159.

¹⁵ Idézi KÁVÁSI: i.m. 11.

¹⁶ HONVÁRI (szerk.) 2000: 440. , SZAKÁCS 1998: 290.

valamelyik király vagy császár adományozott valamikor eddigi tulajdonosának. Mi ezt vettük vissza, és mégis váltságdíjat kell érte fizetni, a volt tulajdonos javára. Az újgazdák meg vannak ijedve ezért. Mi azt tanácsoljuk nekik és minden újgazdának, hogy az egész ország tiltakozzon a váltságdíj fizetése ellen. Ha én vettem egy kabátot: ha azt elveszik tőlem és én azt visszaveszem, akkor nem kell még egyszer fizetnem érte. Szeretném, ha a konferencia megnyugtatóná az újgazdákat, hogy nem kell váltságdíjat fizetniük.”¹⁷

Országos szinten Fejér megyében volt a legnagyobb a nagybirtok koncentrációja, azonban a földosztás alapjaiban változtatta meg ezt az állapotot. A kiosztott földeken létrejövő termelőszövetkezetek bázisát az újonnan földhözjuttatott gazdasági cselédek, napszámosok, földmunkások adták. A háború előtt a falusi társadalom gerincét jelentő, politikai és társadalmi befolyásukat elvesztő középbirtokosok a téveszesítésben a vagyon elherdálását látták, így ők voltak azok, akik leginkább tiltakoztak a folyamat ellen.¹⁸

Zámoly már 1919-ben is élen járt a megyében a szövetkezetesítés terén, több más településsel együtt. A február 23-án üléselő megyei szociáldemokrata kongresszus a nagybirtokok köztulajdonba vétele mellett döntött. Ennek hatására a Tanácsköztársaság kikiáltásakor a községben már szövetkezet működött, amelyet gazdasági cselédek hoztak létre a Belmájorban.¹⁹

„Az elmúlt 25 évben mezőgazdaságunk üzemi viszonyai kétszer változtak meg gyökeresen, és pedig homlokegyenest ellenkező irányban.”²⁰ – Donáth Ferenc cikkének ez az egyetlen mondata kitűnő összegzése annak a folyamatnak, amely országos szinten lejátszódott a földbirtokstruktúra átalakításával. Zámolyon viszont nem telt el annyi idő a nagy- és középbirtokok megszűnése, illetve ennek folyamányaként a kisbirtokok túlsúlyba kerülése²¹ és a kollektivizálás megindulása között, mint általában. 1919-hez hasonlóan gyors ütemben indult meg a szövetkezetesítés a második világháború után. 1945-ben a helyiek 45 taggal gépszövetkezetet alapítottak, hogy segítsék az újgazdákat.²² A rendelet kötelezte

---

¹⁷ CZETZ 2010: 132.

¹⁸ CZETZ 2015: 111.

¹⁹ DANI – KADÁCSI 1969: 8.

²⁰ DONÁTH 1970: 7.

²¹ Az arányok eltolódására világít rá Szakács Sándor is már hivatkozott tanulmányában. SZAKÁCS 1998: 295.

²² Őket az 1946:IX. tc. erősítette meg birtokukban. SZAKÁCS 1998: 293.

őket arra, hogy új szövetkezetként igénybe vegyék az uradalom megmaradt gépeit, gazdasági épületeit és minden megmaradt felszerelését.²³ Ugyanekkor 17 egykori cseléd 34 forinttal, 82 katasztrális hold földdel és két lóval megalapította a Petőfi termelőség-szövetkezetet, amelynek munkáját a csákvári gépállomás segítette. 1946. január 23-án 260 taggal földműves-szövetkezetet hoztak létre, amely átvette a Hangya szerepét. A tagok közül mindössze tíz fő volt régi gazda. Az uradalom felosztásakor papíron a szövetkezet tulajdonába került a magtár, a gazdatiszti lakás, a daráló épülete, a kovácsműhely, egy istálló, három traktor, egy cséplőgép egy aratógép, egy fűrőgép és egy esztergapad. Ezek egy része a háborúban megrongálódott vagy megsemmisült. A létező vagyont 1946-ban 500 katasztrális hold birkalegelő, egy lakóház, a magtár, a kovács- és gépészműhely, egy szőlőprés és egy daráló, valamint néhány hordó alkotta. A szövetkezet tevékeny szerepet játszott a lakosság ellátásában: boltokat működtetett és bércséplést vállalt.²⁴ Az éves búzafejadag ekkor egy felnőttre számítva 240 kilogramm, illetve gyermekenként 160 kilogramm volt.²⁵

A klasszikus téészesítés avagy a mezőgazdaság szocialista átszervezése/szocialista agrárátalakulás²⁶ természetesen csak az 1948-ban bekövetkezett országos politikai fordulat és a kommunista hatalomátvétel utáni erőltetett mezőgazdasági kollektivizálás időszakában kezdődött meg Zámolyon is. Az MDP vezetői azonban tudták: „még nincsenek meg a feltételei annak, hogy az egyéni gazdálkodás helyébe általánosan a termelőség-szövetkezetek lépjenek.”²⁷ Így a kezdetleges szövetkezetek mellett továbbra is kénytelenek voltak a folyamatosan megsarcolt egyéni gazdálkodókra támaszkodni. Az immár Petőfi nevű termelőség-szövetkezetet III. típusú, azaz valódi TSZ-ként, ahol a beadott javaktól függetlenül, a közösen elvégzett munka arányában részesültek jövedelemben a tagok, a hivatalos jelentések 1949. november 4-i alapítási dátummal jegyzik – bizonyára nem véletlenül – 520 holdnyi területen. Sikereket értek el a szövetkezetesítés terén az úgynevezett falujárók, azaz az agitátorok is: „[...] a helyi népnevelőkkel együtt végzett népnevelő munka eredményeként 15 tagot szerveztek be a termelőcsoportba.”²⁸ 1956 előtt alakult meg

---

²³ SZAKÁCS 1998: 290.

²⁴ DEMETER – LUKÁCS: i.m. 79-80.

²⁵ Mika Lászlóné közlése

²⁶ Vö. Orbán Sándor fentebb hivatkozott könyvének címével. ORBÁN: i.m.

²⁷ Idézi KÁVÁSI: i.m. 19.

²⁸ Jelentés a falujárók munkájáról, 1950. november 2. Idézi CZETZ 2010: 307.

az Új Élet és a Kossuth TSZ, ezek azonban 1956-ban felbomlottak, csak a Petőfi maradt fenn.²⁹

Persze nem csak az összefogásban rejlő erő és a nagy lelkesedés miatt indult növekedésnek a TSZ-be bevitt földállomány. Sokan így próbálták csökkenteni a rájuk nehezedő terheket. Az 1947-ben készült kiosztási birtokív alapján a földosztáskor 9 holdnál nagyobb területet senki nem kapott, és azt is több tagban.³⁰ Akik ennél többel rendelkeztek, azok már korábban is nagyobb területen gazdálkodtak. Persze akadt néhány kivétel is. Pluhár István uradalmi gépész családjával Borbálapusztán lakott, 1942-ben költöztek be a faluba. A családfő egy társával 36 hold földet bérelt, az átlaghoz képest nagyon jól éltek. Végül a német, majd az orosz benyomulás alatt szinte mindenüket elveszítették. Mire 1945 tavaszán a menekülésből visszatértek Zámolyra, alig maradt valamijük, a szovjet katonák még az elásott értékeit, ruháikat is megtalálták. A földosztás során a család 10 hold földet kapott, ráadásul a legjobb helyen, ezért a gazda nem akart megválni tőle. Búzát, kukoricát, napraforgót termelt, de a beszolgáltatás mindent elvitt. Saját területük mellett 2 hold haszonbérletük is volt, annak terméséből szintén alig maradt valami. Így hamarosan bekényszerültek a TSZ-be, ahova minden állatot és munkaeszközt be kellett adniuk. A beadott földért cserébe egy silány darabot kaptak. 1956-ban, amikor lehetett, kiléptek, de a szövetkezetbe bevitt vagyont nem kapták vissza. A szülők 1958-ban ismét a belépés mellett döntöttek, mivel más választásuk nem volt.³¹

1949-ben történt megalakulását követően a Petőfi TSZ kisajátította a református parókia padlását, hogy itt tárolják a paraszti padlásokról lesöpört és begyűjtött kukoricát. A helyiségbe csak a TSZ-elnök és néhány megbízott személy léphetett be, ajtaját lelakatolták.³² 1953-ban hasonlóan jártak el a katolikus plébánián is, amikor a javadalmi padlást előzetes egyeztetések nélkül lefoglalták, szintén az „önkéntesen beszolgáltatott” kukorica elhelyezésére.³³³⁴

---

²⁹ DEMETER – LUKÁCS: i.m. 78. Erről számol be egy, a járás termelőszövetkezeteinek helyzetét elemző, 1956. november 26-án kelt iktatószám nélküli jelentés is. MNL FML XXXV. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (1948-1989).

³⁰ A tagosítást a parasztság megtörésének és TSZ-ekbe kényszerítésének eszközeként országosan alkalmazták. Erről lásd bővebben: FÜR 2013., NÁDASDI 2001., ROMSICS 2005: 351.

³¹ Mika Lászlóné közlése

³² Bíró Ernőné közlése

³³ SzfvPL – No. 4579 – 64/1953.

³⁴ A beszolgáltatás és a begyűjtés témakörének részletes ismertetése és elemzése szétfeszítené a dolgozat kereteit. A kérdéskört a teljesség igényével feldolgozta kitűnő munkájában Erdmann Gyula. ERDMANN 1992.

A kezdeti reményeket hamarosan a csüggedés váltotta fel. Bár az agrárszegénység földhöz juttatásával javulni látszott az életszínvonal, Zámolyon az 1946 nyári katasztrofálisan rossz termés csak súlyosbította a háború utáni helyzetet. A képviselő-testület ezt az aszályal magyarázta, és kérte a helyi polgárokat: igényeljének vetőmagot feljebbvalóiktól, mert az sem termett meg.³⁵ 1948-tól a téeszekbe történő erőszakos vagy éppen kevésbé drasztikus eszközökkel jól előkészített beterelés hamar letörte a háború után lassan kibontakozó optimizmust.

1949-ben minden településen bejelentették, hogy „[...] aratási munkára csak a DÉFOSZ munkaközvetítői irodán keresztül lehet munkába állni és munkást csak az irodán keresztül lehet felfogadni [...]”³⁶

1952-ben a parasztok helyzete már szinte kilátástalan volt. Ennek érzékeltetésére álljon itt egy idézet Csoóri Sándortól: „Közeledett a karácsony, és a zámolyi parasztok akkor vetették el az őszi búzát. Nem azért, mert új kísérletezésbe kezdtek, hanem azért, mert a cséplőgéptől egyenesen minden gabonát be kellett szolgáltatni, még a vetőmagot is. Azt ígérték nekik, hogy majd hoznak a központból. De nem hoztak. December 10-e körül érkezett csak meg a vetőmag. Egy idegenből ideerőszakolt, Liha nevű tanácsstikára volt a falunak, ő doboltatta ki, hogy minden ökrösgazda és lovasgazda menjen a határba vetni, mert ha késtek is a vetéssel, így egy nap alatt befejezhetik, és megússzák a büntetést. Soha olyan breugheli apokalipszis a zámolyi határban, mint akkor! Vagy háromszáz paraszt szórja marokkal a búzát a téli sár tetejére. Kínjukban vihognak, ugratják egymást, száz orosz mesterlövészt akarnak odahívni, mert legalább kétezer varjú köröz fölöttük, arra várva, hogy lecsaphassanak, és az utolsó szemig fölegyék a búzát a sár tetejéről.”³⁷

A beszolgáltatások intenzitásának növelésére begyűjtési versenyeket hirdettek járási, megyei és országos szinten. E versenyek eredményeit a rendszeres időközönként kiadott „Begyűjtési versenyhíradó” című, a települések részére eljuttatott jelentések útján közölték a helyi vezetőséggel.

---

³⁵ DEMETER – LUKÁCS: i.m. 77.

³⁶ Ezt mindenhol a község alkalmazásában álló kisbíró hirdette ki. A teljes szöveget lásd: BOTOS 1988: 421.

³⁷ Nekünk ilyen sors adatott. CSOÓRI 2007. 25.

Bár a kulákkérdés szervesen kapcsolódik ehhez a problémakörhöz, kiemelt fontossága miatt egy külön fejezetben kerül tárgyalásra.³⁸

Az ideológiai alapok

A helyi hatalmi viszonyok 1945-tel kezdődő alakulásának nyomon követéséhez vissza kell ugranunk az időben majd' három évtizedet.

Községünk életében fontos esemény volt egy-egy új pap érkezése, így Nagy Károly plébánosé is³⁹. Elődje, Bíró Mihály 4 esztendeig könyörgött a püspöknek: helyezze máshova. Nagy a virágzó vallási és gazdasági élettel rendelkező Sárosdról került Zámolyra, az egyházmegye egyik legszegényebb plébániájára⁴⁰ – büntetésből, helyet cserélve Bíró plébánossal. Prohászka Ottokár püspök tudomást szerzett ugyanis arról, hogy papja nem jár mindig egyenes úton. Nagynak nem volt más választása: vagy kéri áthelyezését, vagy nyugdíjba vonul. Ő inkább az előbbi mellett döntött 1917 őszén, igaz, hosszas huzavona után, mivel többször visszakozott. Átköltözése után a hercegprímáshoz folyamodott levélben, aki azonban egyértelműen püspökéhez való fellebbezésre utasította. A plébános nem elégedett meg azzal, hogy gyalázkodó hangvételű leveleket küldött a püspöki hivatalba; zámolyi elődjével is pereskedett, lopással vádolta. A viszony mindkét oldalon olyannyira elmérgesedett, hogy Prohászka 1918-ban távozásra és nyugdíjba vonulásra szólította fel. Végül elmozdítására nem került sor. Hogy miért, annak okáról semmilyen dokumentum nem maradt fenn. 1919 márciusában Sárosd lakossága kérvényezte a püspöktől korábbi plébánosuk visszahelyezését, erre azonban nemleges választ kaptak, az átköltözés szigorú tiltása mellett. Nagy azonban nem hagyta annyiban a dolgot: a Tanácsköztársaság kikiáltása után a megye új vezetőihez fordult, hogy megnyerje őket ügyének támogatására. Levélben fordult a megyei Direktórium elnökéhez, Horváth Jánoshoz. Önmagát szocialistának tüntette fel, akinél jobban senki nem örül annak, hogy „már most a világi socialisták diadalmaskodtak”. Közben nem feledkezett meg egyházi feljebbvalóiról sem, így egyenesen a Szentszékhez fordult. Amíg a pápai válaszra várt – amely soha nem

---

³⁸ A két kérdés, azaz a parasztság téeszekbe kényszerítése és a kulákság mint osztályellenség megtörése közötti összefüggések, azonosságok kapcsán lásd VARGA 2008.

³⁹ Az ismertetett eseményeket Lukács László foglalta össze Nagy Károlyt bemutató életrajzi tanulmányában. LUKÁCS 1972.

⁴⁰ LUKÁCS 1972. 336.

érkezett meg –, Zámolyon maradt, ahol az általa összehívott népgyűléseken agitált az iskolák államosításáért, a forradalom vívmányai mellett. A Tanácsköztársaság bukása után megtagadta érdekből vallott elveit, és bocsánatkérő levelet írt püspökének, amelyben leszögezte: elkeseredésből, Sárosdra való visszatérésének lehetősége reményében cselekedett. Prohászkat nem indította meg a terjedelmes könyörgés. Felfüggesztette és minden papi működéstől eltiltotta Nagyot, aki végül civilként Zámolyon maradt 1943-ban bekövetkezett haláláig.

1919 és a Tanácsköztársaság 133 napja azonban nem csak Nagy Károly önös érdektől vezérelt pálfordulása miatt fontos. A községben április 11-én megalakult a tanács, amelynek tagjaivá Hermán Jánost, Baki Ádámot, Tanárki Jánost, Nagy P. Sándort, Nagy M. Józsefet, Ódor Ferencet, D. Szabó Istvánt, Böde Ferencet, Kalmár Jánost, Nagy Tamást, Csörgei Ferencet, Szekeres Ferencet, Haaz Józsefet, Moharos Lajost, Rabi Istvánt, Cs. Simon Sándort, Filotás Józsefet, ifj. Nagy Pált, Cseh Jánost és Simon Józsefet választották.⁴¹ Március 29-én megválasztották a Direktórium tagjait is D. Szabó István elnök, Baki Ádám, Filotás József, Simon József és Újvári József személyében⁴². Az április 22-én alakult székesfehérvári járási tanácsban a községet Baki Ádám képviselte.⁴³

A vármegyei főjegyző jelentése alapján Zámolyon 1945 júniusában a tényleges párttagok 55%-a az MKP, 35%-a az FKgP, további 10%-a pedig a Szakszervezetek sorait erősítette.⁴⁴ A székesfehérvári járás más településeivel összehasonlítva a kommunista fölény szembeötlő⁴⁵, országos szinten azonban nem egyedülálló. A járásban néhány kivételtől eltekintve a két agrárpárt, az FKgP és a Nemzeti Parasztpárt (NPP) játszott vezető szerepet. A jelentésben nem szerepelt a Szociáldemokrata Párt (SZDP) helyi szervezete⁴⁶, amely néhány nappal később alakult meg⁴⁷.

---

⁴¹ DANI – KADÁCSI: i.m. 246-247.

⁴² DANI – KADÁCSI: i.m. 247.

⁴³ DANI – KADÁCSI: i.m. 249.

⁴⁴ A kommunista és szociáldemokrata párttagok kapcsán ezt megerősíti egy, az MKP által összeállított megyei jegyzék, amely a különböző városi nagyüzemek (zámolyiak esetében a Mekovál, Vadásztölténygyár, Barnevál, Ingatlankezelő Vállalat) alapszervezeteinek tagságát is feltünteti. Ebből tudhatjuk, hogy a községben 50 fő, a TSZ-tagok közül 23 fő volt az MKP tagja 1945-től. MNL FML XXXV. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (1948-1989) iktatószám nélküli jegyzék.

⁴⁵ KADÁCSI – VASS 1969: 28. A megyei települések közül Zámoly volt az egyetlen, ahol nem a kisgazdák szereztek abszolút többséget az 1945-ös nemzetgyűlési választásokon. CSURGAI – ERDŐS (szerk.) 2012: 17.

⁴⁶ Annak ellenére, hogy a fent említett listán két 1945-ös SZDP-tag szerepel.

⁴⁷ Uo.

Az MKP 1946. február 24-én tartotta első Fejér megyei kongresszusát, amelyen 81 község küldöttei jelentek meg. Zámolyt Bácskai Ferenc képviselte⁴⁸. Az ő nevével több esemény kapcsán találkozunk még, rövid életrajzát azonban már most érdemes ismertetni. 1887-ben született Zámolyon. Eredeti szakmája szerint kőműves segéd volt. A munkásmozgalomba 1906-ban kapcsolódott be.⁴⁹ 1915 februárjában a székesfehérvári 17. gyalogezred katonájaként orosz hadifogságba került. 1919-ben csatlakozott a Vörös Hadsereghez, majd Taskentben tevékenykedett politikai agitátorként. 1921-ben hazatért szülőfalujába, ahol 1945-ig illegális pártmunkát végzett. Emiatt több esetben letartóztatták, csendőri felügyelet alá helyezték, utoljára 1940-44-ig. 1944 áprilisában letartóztatták és elhurcolták, majd miután szabadult, szeptemberben deportálták Dunaszerdahelyre. 1945 tavaszán részt vett az MKP zámolyi szervezetének alapításában, melynek párttitkára lett. Ezt a funkciót a pártegyesülés után is betöltötte, egészen 1949-ig. Még 1945-ben járási titkári kinevezést kapott. Aktív részese volt a Nemzeti Bizottság és a Földosztó Bizottság munkájának. Az életútjának kutatására kijelölt Makovi Mihályné⁵⁰ és az életrajzot összeállító Demeter Zsófia egyaránt rögzítették, hogy „az 1956. évi ellenforradalom idején kommunista módon állt helyt”, azaz nem vett részt semmilyen szervezkedésben. 1957-ben a Magyar Szabadságért Érdemrend ezüst fokozatában részesült. 1962-ben hunyt el.⁵¹

A két munkáspárt kommunisták részéről irányított egyesülését követően⁵² vagy azt megelőzően egyetlen kizárási ügyről maradt fenn írásos dokumentum, de ez a kizárás is csupán a tagdíjfizetési kötelezettség huzamosabb ideig történő elmulasztásából fakadt, nem volt politikai oka. A korábbi MKP-tagot kérelmének megfelelően visszavették a pártba, és tagkönyvét is visszakapta.⁵³

---

⁴⁸ KADÁCSI – VASS: i.m. 38.

⁴⁹ Ezt megerősíti a régi párttagokról 1963-ban készített kimutatás is. MNL FML XXXV. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (1948-1989) 68/1963. V. 18. Névjegyzék a régi párttagokról.

⁵⁰ Kijelöléséről lásd az 1963. május 23-án keltezett listát. MNL FML XXXV. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (1948-1989) 21.257/1963.

⁵¹ Az életrajzot lásd a Tetteikben élnek című kötetben. L. DEMETER 1984.

⁵² A két munkáspárt egyesülésére Zámolyon 1948. május 13-án került sor. Lásd KADÁCSI – VASS: i.m. 80.

⁵³ MNL FML XXXV. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (1948-1989) iktatószám nélküli levél Kovács Lajos zámolyi lakos részére.

A kulákkérdés⁵⁴ és a hatalomváltás egyéb eszközei

Bár a falu háború után megválasztott bírója (egyben a képviselő-testület elnöke) a református nagygazda Váczi István lett,⁵⁵ a képviselői helyek többségét 22 rendes és 5 póttaggal a kommunisták töltötték be, így a 14 rendes és 4 póttaggal rendelkező kisgazdák nem tudták megfelelően véghezvinni a valódi demokrácia kialakítását. A nemzeti bizottság tehát az MKP javára döntött a képviselői helyek kiosztásakor. Tagjai kivétel nélkül az összes bizottságba bekerültek, ahol szintén saját álláspontjukat juttatták érvényre. A párt különösen kedvező pozícióját erősítette az is, hogy a Szabad Szakszervezetek képviselői (4 rendes és 1 póttag) minden egyes testületi döntésnél őket támogatták. Így tehát 32 kommunista vagy szakszervezeti képviselő véleménye állt szemben 18 kisgazdáéval.⁵⁶ A kommunista felvetések és javaslatok keresztülvitelének sikere tehát minden esetben borítékolható volt. Így került sor többek (polgári lakosok, egyházi személyek) megbélyegzésére, illetve a későbbiekben tárgyalandó kulákklista összeállítására is.

A kommunisták nagy befolyásra tettek szert a település életében, hiszen a Nemzeti Bizottság, a Termelési Bizottság, a helyi FÉKOSZ (Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége; az 1948-as hatalomátvételt követően Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége [DÉFOSZ]⁵⁷) és a földműves-szövetkezet élén is ők álltak. Itt érdemes megjegyezni, hogy 1946 áprilisában a székesfehérvári járás települései közül a járási székhelyet leszámítva 480 fővel Zámoly volt az első a FÉKOSZ-tagság létszámát tekintve.⁵⁸ Az első helyi választásokon 1184 szavazatból 504-et szereztek, amely eredmény az előző fejezetben vázoltak alapján nem meglepő. A kommunista többség miatt terjedt el már ekkor Zámoly állandó jelzőjeként a „kis Moszkva”.⁵⁹ Bár az 504 szavazat még nem jelentett abszolút többséget, a szakszervezeti képviselőkkel szövetkezve az MKP helyi szervezete maradt a vezető erő a faluban. Szavazóbázisuk döntő többségét a saját földtulajdonnal együtt relatív politikai képességekre is szert tevő korábbi

---

⁵⁴ A problémakört és a kérdés MKP-MDP általi politikai eszközként való bevetését, illetve megoldását összegezte Nagy József. NAGY 1999.

⁵⁵ Az erről szóló döntés az 1945. június 5-i első képviselő-testületi ülés jegyzőkönyvében az 1. és 2. napirend alatt szerepel (MNL FML., V. 183. a) Zámoly község iratai, Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1945-1950)

⁵⁶ MNL FML., V. 183. a) 1/1945.

⁵⁷ Szabó Márton 2007-es tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy „a szocializmus *politikai alanya a dolgozó ember*. Idézi az 1948-ban bevezetett alkotmány 2. § (1) bekezdését: „a Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó parasztok állama.” SZABÓ 2007:160.

⁵⁸ KADÁCSI – VASS 1969: 41.

⁵⁹ DEMETER – LUKÁCS: i.m. 77-78.

mezőgazdasági cselédség és a frissen földhöz juttatott törpebirtokos réteg⁶⁰ – amelyet a kommunista vezetésű UFOSZ, az Újjonnan Földhözjuttatottak Országos Szövetsége tömörített – jelentette.

Néhány héttel a háború befejezése után a református templom mellett felállították a betonból készített szovjet hősi emlékművet (a zámolyi áldozatokról a rendszerváltásig nem emlékeztek meg, emlékművük 2001-ben készült el). Vukovics István, a faluba az első világháború után érkezett szerb kőművesmester (a zámolyiak csak Szerb Istvánnak hívták) alakította ki és festette rá a cirill-betűs feliratot: Русское Военное кладбище, azaz OROSZ KATONAI TEMETŐ. A betonmonstrumot 1950-ben felújították, az avatóünnepségen szavaltak, beszéd hangzott el, illetve mozgalmi dalokat énekeltek.⁶¹ Már maga a helyszín kiválasztása is üzenet volt a helyi hatalom részéről, hiszen az ateista, egyházellenes beállítottságú (a vallásszabadságot azonban kifelé hangsúlyozó) Szovjetunió néhány katonájának földi maradványait egy templom mellett helyezték el. Így jelent meg egymás mellett az istentagadás és az istenhit.

A paraszti családok egyik legfontosabb teendője 1945 tavaszán saját lakóházaik felújítása volt. Ehhez rengeteg vályogtéglára és nádra volt szükség, hogy kijavíthassák a sérült vagy leomlott falakat, és legyen tető a fejük felett. Az ökörfogatokra azonban a kommunista többségű vezetés igényt tartott, ezért Filotás Vince, a helyi komisszár (zámolyi elnevezés szerint policáj, azaz rendőr) két géppisztolyos szovjet katona kíséretében járta a falut, és az összes gazdát felszólította, hogy menjen fuvarba. Néha még azt sem várta meg, hogy a parasztok a szekérről saját kivetett vályogtéglájukat lepakolják, mert a két fegyveres kísérő jelenlétében igazán bátor és harcias volt. Még a tekintélyes presbitereket – akik egyébként nyakas kálvinisták voltak – sem volt hajlandó tisztelni, másodrendű emberekként bánt velük. Bár kísérői engedékenyebbek voltak nála, a hatalom mégis az ő kezében volt.⁶² Ne feledjük, hogy ekkoriban a rendőrség feladatai közé tartozott a vetés elvégzésének és a szántás mélységének ellenőrzése, az úgynevezett

---

⁶⁰ Szakács Sándor felhívja a figyelmet a korábbi nagybirtoktól való függetlenedés, illetve az önálló földbirtok megszerzése és a döntéshozatalban való részvételi lehetőség összefüggéseire. SZAKÁCS 1998: 297.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

feketevágások, vagyis a háznál tartott disznó engedély nélküli levágásának kivizsgálása – általában névtelen bejelentés alapján.⁶³

Az új hatalom – követve az országos mintát – mindent megtett annak érdekében, hogy a háború előtti befolyásos tényezőket kikapcsolja a falu irányításából. Ezek az emberek többnyire a Független Kisgazdapárt tagjai vagy éppen lelkes támogatói voltak, akiktől mindenki szívesen kért tanácsot, és akiket a falu népe tisztelt.

A tisztogatás mindjárt a legfelsőbb szinten kezdődött. Az indokok részletezése nélkül 1947 augusztusában Váczi István ellen fegyelmi eljárást indítottak, mely során a bírót elmarasztalták.⁶⁴ Az ügy furcsasága, hogy állítólagos fegyelmi vétsége miatt csak az 1949. augusztus végi tisztújítás során mentették fel tisztségéből. Valószínűsíthető azonban, hogy a hatalomra áhítozó kommunisták így kívánták megbélyegezni, és ily módon próbáltak felülkerekedni rajta. Erre feljogosítva érezhették magukat, hiszen az 1947-es választásokon ismét győzelmet arattak. Ha nem is úgy alakult a helyzet, ahogy azt az 1945-ös eredmények alapján remélték, „népszerűségük” – melyet az is, hogy az 1947 augusztusában megrendezett választási gyűlésen 700 fő vett részt⁶⁵ – és „demokratizmusuk” az ő oldalukra billentette a mérleg nyelvét. Az MKP, amely az ismert szalámitaktika révén módszeresen távolította el a többi pártból az ország sztalinizálása ellen fellépő, jobboldalinak, azaz antidemokratikusnak bélyegzett, vezető politikusokat, és csak a társutasokat tűrte meg maga mellett, Zámolyon az első helyen végzett 485 szavazattal.⁶⁶ Bár a falusiak körében nagygazdaként már a Horthy-korszakban nagy tekintélyre tett szert, a bíró a szélsőbaloldali túlsúly miatt elképzeléseit korábban sem tudta megvalósítani, erkölcsi megsemmisítése után pedig az addig megőrzött bizalomból is sokat veszített.

A kommunisták nem csak ezt az egyetlen eszközt vetették be céljaik elérése érdekében. 1946-ban Fejér megyében is megindult a megbízhatatlannak ítélt közigazgatási alkalmazottak és hivatalnokok eltávolítása, az MKP által már 1945 őszén elkészített terv alapján. Ezt megerősítette a pártközi megállapodás alapján bevezetett rendelet a közsféra létszámcsökkentéséről.⁶⁷ Állásukban csak azok maradhattak meg, illetve azok élveztek maradéktalan bizalmat – már ha a

⁶³ Erről lásd például GYARMATI 2001.

⁶⁴ MNL FML., V. 183. a), 50/1947.

⁶⁵ Bődő – Czetz (szerk.) 2009: 293.

⁶⁶ DEMETER – LUKÁCS 2001: 78.

⁶⁷ 5000/1946 M.E. sz. rendelet. Magyar Közlöny, 1946. 113. sz. Az intézményesített káderpolitika kapcsán lásd HUSZÁR 2007. 20-23. A B-listázások háttéréről: PERCZEL 2011.

korszakban egyáltalán létezett ilyen –, akiket a kommunisták megbízhatónak tartottak, különösen, ha párttag volt. Az úgynevezett B-listázás Zámolyon 2 dolgozót érintett, őket elbocsátották; ketten a helyükön maradhattak.⁶⁸

A hatalomváltás megalapozását szolgálta a kulákkérdés folyamatos napirenden tartása is. A Rákosi-féle országvezetés ideológiai alapját Lenin és Sztálin paraszti témájú beszédei és összegyűjtött írásai szolgáltatták.⁶⁹ Kuláknak, a rendszer ellenségének minősítették a befolyásos kiscgazdák többségét, a presbitérium tagjainak egy részét (többségük szintén kiscgazda volt), de meghatározó katolikus személyiségeket is „másodrendű állampolgárként” tartottak számon. Ez a taktikai lépés tehát a befolyásos személyek háttérbe szorításának és ellehetetlenítésének eszköze volt mind országos, mind helyi szinten. Hogy a kérdés mielőbbi megoldását döntő fontosságúnak tekintették, jól mutatja a Politikai Bizottságnak a földbérleti kérdés rendezését vitató 1948. május 13-i ülésén elfogadott javaslat alapján kiadott direktíva: „a döntő szempont a kulák elszigetelésének, gazdasági és politikai befolyása szűkítésének előmozdítása. Minden egyéb szempontot, így a termelés megszervezésének szempontját is alá kell rendelni ennek a célnak.”⁷⁰

Bíró Ernő tisztelettel 1945 után kulák papnak nevezték, mind a helyi hatalom, mind a megyei sajtó részéről. Ennek alapjául talán az is szolgálhatott, hogy tanítványai segítségével vetette el a gabonát. Lelkészi javadalma kulákbirtoknak minősült, mert 36 katasztrális holdat tett ki, amely meghaladta a 25 holdas határt.

„Birtokának” nagysága miatt Zámolyon Menyhárt Istvánt és Bagotai Istvánt (40-41 kat. hold földdel rendelkeztek 1945 előtt) nyilvántartásba vették, kompromittáló adatként pedig feltüntették a kartonjukon, földjük nagyságát, valamint, hogy „idegen munkaerőt alkalmaztak”.⁷¹ Ez utóbbi kitétel kapcsán meg kell jegyezni, hogy bár a külső munkaerő alkalmazása a kommunista hatalom szemében megvetendővé, kizsákmányolóvá tette a kulákokat, 1950-től éppen a településeken működő

---

⁶⁸ Az ötszobizottság ülésének jegyzőkönyve a B-listázásról. BÖDŐ – CZETZ (szerk.): i.m. 212.

⁶⁹ Lenint és Sztálint több helyütt idézi könyvében Kávási Klára. KÁVÁSI: i.m. 19. Ezeket a gondolatokat nemcsak a hivatalos sajtó útján terjesztették, hanem a korszak népszerű vicclapjában, a Ludas Matyiban mint propagandacélokat szolgáló eszközben is – képi formában. KOVÁCS 2013.

⁷⁰ Idézi ORBÁN: i.m. 72. Vö. KÁVÁSI: i.m. 19., BENKÓ 2000: 188-189. A kulákság mint osztályellenség elleni harc mikéntjét ismerteti GYARMATI 2008. A szerző ezt az ideológiai alapú harcot az ún. klerikális reakció megtörésének adminisztratív intézkedéseivel állítja párhuzamba. A likvidálás módszereit és eszköztárát foglalja össze tanulmányában Irha Melinda. IRHA 2002.

⁷¹ Erről lásd: „Mult emberei” című dosszié (ÁBTL O-15844, BM Fejér Megyei Politikai Osztálya III/III. alosztály, 3.1.5.,)

mezőgazdasági állandó bizottságok kötelezték őket aratási szerződés megkötésére, akkor is, ha nem volt szükségük a helyi DÉFOSZ-on keresztül kiközvetített segítségre.⁷²

Ugyancsak kulákként tartották számon 1952-ben az alábbi 38 személyt: Bagotai Ferenc, Bagotai István presbiter, Bagotai János, Böde János, Csóri Ferenc, Csörgei P. János presbiter, Czikora János, Hajnal Ferencné, Hajnal János, Hermán T. József, Káka József, Kalamár Istvánné, Katona János, Lepsényi Mihályné, Lukács Mihály, Menyhárt István, Nagy P. János presbiter, Nagy Jánosné, Nagy József, Nagy Sándor, Németh János, Ódor Sándorné, Péntes János, Rabi István, Sarok Ferenc, Schweininger Ferenc, Simon L. István, Simon P. Jánosné, Simon József, Tamás János presbiter, Tanárki Ferenc presbiter, Tanárki István, Tanárki Mihály presbiter, Váczi György presbiter, Váczi János, Zólyomi Istvánné, Zöld Ignác, Zsoldos Jánosné.⁷³

Mint látható, a felsoroltak közül 7 fő volt a presbitérium tagja. Ez nem is olyan meglepő, hiszen az eklézsia gerincét tradicionálisan a helyi, befolyásos nagygazdák alkották. Nagy P. János például nem csak szántófölddel, de nagy szőlővel is rendelkezett, amelynek területét az 1949-es népszámlálás kulákösszeírásra vonatkozó országos rendelkezése értelmében négyszeresen számították be a birtoknagyságba⁷⁴.

A listák összeállításának célját a legjobban az alábbi sorok foglalják össze: „Akit egyszer kuláklistára vettek, annak nem volt kegyelem. A parasztok, gazdálkodók mellett papok, tanárok, orvosok, mérnökök, iparosok, kereskedők is a megbélyegzettek közé kerültek, mert a kuláklistákat a hatalom a társadalom kordában tartására, az emberek megfélemlítésére, a rendszer politikai ellenfeleinek elnémítására használta fel.”⁷⁵ A megbélyegzés Zámolyon elsősorban a nagygazdákat sújtotta, de érzékenyen érintette a két keresztény felekezet más tagjait is. Egységesen osztályellenségnek minősült mindenki, aki legalább 15-20 holdnyi földön gazdálkodott, és tagja volt valamelyik felekezetnek. Ezek a személyek már 1945-ben és 1947-ben sem kaptak földet, tehát már ekkor az átlagosnál nagyobb birtokkal rendelkeztek, ráadásul a termelőszövetkezetbe sem voltak hajlandók

---

⁷² KÁVÁSI: i.m. 48.

⁷³ 1952-ben keltezett kuláklista ([iktatószám nélkül] MNL FML XXIII. 836. a)

⁷⁴ KÁVÁSI: i.m. 22.

⁷⁵ KÁVÁSI: i.m. 5.

belépni. Megtörésük eszköze volt a sorozatos zaklatás, a nyilvános megalázás, az adóterhek és a beszolgáltatás mértékének állandó növelése.⁷⁶

A katolikusok közül kiemelhető Zöld Ignác, aki isztiméri községi kanászból lett zámolyi birtokos. 1939-ben 50 hold földet vásárolt, amelyen felépítette saját juhhodállal és lóistállóval ellátott tanyáját. Bizonyára őt is érzékenyen érintette a legeltetési tanácsok 1950-es megalapítása, amelynek célja a közös tulajdonban maradt legelők egységes kezelése, a legelőhasználat központi szabályozása volt. Az intézkedéssel kapcsolatban a megyei alispán megjegyezte: „A legelők egységes kezelésbe vétele a dolgozó parasztság körében általános megaláztatást váltott ki. Számos községből üdvözlő táviratokat küldtek a kormánynak. Dolgozó parasztságunk megértette, hogy az egységes kezelésbe vétel a kizsákmányolás elleni harc egyik fontos területe. A kulákság persze nem nézte tétlenül a kormánynak ezt az intézkedését sem. Igyekezett mindenféle rémhíreket terjeszteni. Elvenni a dolgozó parasztság kedvét. [...] Tabajdon és Zámolyon azt híresztelték, hogy a legeltetés díja sokkal drágább lesz. Legutóbb pedig azt hangoztatták, hogy nem érdemes a legelőket megjavítani.”⁷⁷ A Zöld-tanyát az újra megalakult termelőszövetkezet 1957-ben kisajátította.⁷⁸

Ahogy az ország más településein, így Zámolyon is előfordult, hogy egy-egy gazdát nem a földjének nagysága miatt minősítettek kuláknak. A fenti listára a 25 hold alatti birtokosok közül Nagy Józsefné, Nagy János, Nagy Sándor, Németh János és Simon József neve került. Ők valamennyien a földosztáskor kaptak birtokot 2-9 hold nagyságban.⁷⁹ Megbélyegzésük indoka tehát nem lehetett „zsírosparaszt” mivoltuk. Mivel erre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre levéltári adatok, csupán nem ismert politikai okokra következtethetünk.

1953-ban, a kulákok felülvizsgálatánál az 1952-es gazdalajstromban szereplő 41 főből, akik számát a földdel nem rendelkező értelmiségiekkel, egyházi személyekkel együtt 55 főre bővítették, a felülvizsgáló bizottság korábban 2 főt mentesített, míg

---

⁷⁶ Ezekről az „intézkedésekről” számol be munkájában a bácskai Jánoshalma 1945 utáni viszonyait bemutató Zámbo László. ZÁMBÓ 2009. A terhek növelését a TSZ-szervezés erőszakos eszközeként értékeli Czetz Balázs. CZETZ 2015: 113.

⁷⁷ CSURGAI – ERDŐS (szerk.): i.m. 278.

⁷⁸ LUKÁCS 1998: 44-45.

⁷⁹ Az adatok az 1947. január 17-én keltezett, a 600/1945. számú rendelet alapján kiosztott ingatlanok földkönyve szerint készült Kiosztási birtokívben található. A dokumentum egy zámolyi padlásról került elő 2008-ban.

egy személyt felvett. Ők az '53-as revízió során kerültek ismét a listára. Így a végleges létszám 58 fő volt.⁸⁰

Az ismertetett helyzetet jól tükrözi Csanádi Imre *Egy hajdani templomra* című verse, amelyben a költő az egykori első gyülekezet emlékét eleveníti fel, néhány strófa után azonban rátér a korabeli Zámolyon élő reformátusok viszontagságainak ismertetésére. Teszi mindezt úgy, mintha továbbra is a hajdani ősökről szólna. Érdeemes a művet részletesen elemeznünk, az első mondattól az utolsóig, hogy rájövünk: Csanádi szándéka valóban az üldöztetést szenvedő reformátusság leírása volt.

Kezdi tehát azzal, hogy leírja az első templomot, mely „*nádfödeles pajta, sáralkotmány lehetett*”, majd rátér a Hódoltság és a gályarab prédikátorok időszakára. A református vallást „*napnyugati Kálvin tilalmas tanítása*” jelzővel illeti, mely akár az ötvenes évek kálvinizmusáról is elmondható, hiszen a hatalom, bár 1948-ban megegyezett a protestáns egyházakkal, valódi, szerves működésüket az Állami Egyházügyi Hivatal⁸¹ révén mindvégig akadályozta.

A templomról a következőket írja:

„*Mi más hajlék volt ez!: puszta négy fal, tapasztott,
tojáshéj, akárki melyet földbe taposhat,
hadak tengerében
rút sajka, törékeny,
tárgya minden gonosznak.*”

Majd a következő strófában így folytatja:

„*Mégis megtartódat benne becsüld, magyarság,
ország lappangott itt, mikor nem vala ország;
ő árváit Isten*

---

⁸⁰ CZETZ 2010: 68.

⁸¹ A hivatal felállítására az 1951. május 19-én elfogadott törvény értelmében került sor. A törvény szövegét lásd: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. II. kötet: 50., BALOGH – GERGELY 2005: 955-956. Létrehozásáról és működéséről lásd: CSOHÁNY 1994: 29., KÖBEL 2005: 34-36., 121.

1955 márciusában az állam felszólítja az ÁEH-t a határozottabb egyházpolitika megerősítésére. Az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket lásd: BALOGH – GERGELY 2005: 974-975., KÖBEL 2005: 126-127., KÁDÁR 1957: 215-223.

*vezérelvén hitben,
lett Bástyá és Bátorság.”*

Ha eddig nem is lett volna egyértelmű, a záró sorok kétségtelenül a második világháború véres küzdelmeiről, és az elnyomással dacoló, annak nem engedelmeskedő, „jelenkori” üldözöttekről adnak hírt:

*Két vad pogány, melyet zúzott-facsart mint sajtó,
nép dacolhatott itt, zsidók jaját sóhajtó,
helvét tant citáló,
magára találó,
térdet-fejet nem hajtó.*

Itt a „két vad pogány” jelzővel a költő historikus formában a Habsburgokat és a törököket látja el, míg szimbolikusan a német III. Birodalom és a Szovjetunió, e két diktatórikus nagyhatalom vetélkedésére utal, amelyhez Hitler és Sztálin több népet a maguk oldalára csábítottak, hogy ne ők legyenek kénytelenek vérüket hullatni a csatamezőn. A vers 1965-ben keletkezett. Ekkor még Csanádi nem írhatta le nyíltan, hogy a hősként tisztelt szovjet katonák bizony nem csak jót tettek hazánknak 1944 tele óta.

Ismét előkerül a „helvét tant citáló” és „magára találó” gyülekezet, mely azonban soha nem hajolt meg a két idegen hatalom zsarnoki vágyai és követeléseinek előtt. Ez nem csak a háborúban, de az azt követő időszakban, az ötvenes években is jellemezte Magyarország és Zámoly lakosságát egyaránt. Hogy a református költő saját hittestvéreit emelte ki a meg nem alkuvó üldözöttek közül, azt hiszem, teljesen érthető, nem igényel különösebb magyarázatot.⁸²

A kommunisták szálamitaktikája – a kisgazdapárt, majd a többi pártok ellehetetlenítése, megszüntetése, vagy éppen beolvasztása a későbbi MDP-be – és a kulákkérdés mielőbbi „megoldása” már 1945 tavaszától Rákosi, „Sztálin legjobb tanítványa” utasításai alapján működött Zámolyon. Ahogy Nagy Ferencet, Kovács Bélát és Tildy Zoltánt, valamint több társukat Rákosiék koholt vádak alapján elmozdították a hatalomból, úgy formálták át fokozatosan a helyi kommunisták a

---

⁸² Az elemzés tárgyát képező vers adatai: Csanádi Imre: *Egy hajdani templomra*. In Uő. *Hajnali káprázat*. Bp., 2005, Hét Krajcár Kiadó. 264-265. pp.

kisgazdák által elvben irányított és nagyban befolyásolt, majd tőlük „megtisztított” falusi társadalmat.

Nem csak a kulákok szúrták az akkori hatalom szemét. A kommunista ideológiával nem volt összeegyeztethető a vallásosság, egyáltalán az egyházak létezése, így azokkal is igyekezett szisztematikusan leszámolni a rezsim. Ezt az egyházak felső vezetésének ellehetetlenítésével, a meg nem alkuvó főpapok bebörtönzésével, elszigetelésével. E koncepcióba illeszkedett, hogy 1948. november 20-án a falu vezetése – csatlakozva a hazai települések többségéhez – egyhangúlag megbélyegezte Mindszenty József bíborost, és kérték az államtól: ügyében a legszigorúbb büntetést szabja ki. Ezt azzal indokolták, hogy „izgatása törvényellenes, reakciós, becsmérlő”.⁸³⁸⁴ Bár nem vallották ugyanazt a hitet, a falu katolikus és református lakosai egyaránt felháborodtak a döntés hallatán.⁸⁵

Helyi szinten is szükségessé vált az egyházi vezetés megtörése. Ezt több lépcsőben valósította meg a regnáló hatalom. 1952. március 14-én Budapestről keltezett levélben értesítették a tanácsot arról, hogy a helyi református egyházközségnek ingatlanfelajánlás folytán fennálló tartozása van. Kérték a helyzet mielőbbi megoldását.⁸⁶ 1951. szeptember 1-jéig ugyanis minden egyházi birtokos „önként” felajánlotta földjét az államnak, a felajánlott föld után pedig fizetnie kellett.⁸⁷ Még ez év októberében a községi tanács végrehajtó bizottsága bejelentette: igénybe veszi a paplak padlását a begyűjtés biztosítása végett. Egyben kötelezték a földműves szövetkezetet használati díj fizetésére.⁸⁸ Ettől függetlenül persze – az állam és egyház szétválasztása után – az eset egy önkényes döntés utólagos közléseként fogható fel, az érintett megkérdezése nélkül.

A helyzetet csak súlyosbította az, hogy – a helyi vallásos lakosok sérelmére – Pünkösdhétfőt rendes munkanappá nyilvánították.⁸⁹ A már 1945 óta kiélezett viszony egyre inkább elnyomássá, diktatórikus hatalmaskodássá fajult. Bár az ez évben megjelent B.M. rendelet a vallási hovatartozásról minden állampolgár számára vallási

---

⁸³ MNL FML., V. 183. a, 58/1948.

⁸⁴ Az egyházellenes propaganda a sajtóban is erőteljesen megnyilvánult. Erről lásd: Németh László cikkét a Valóság című folyóirat 2005/4. számában

⁸⁵ Bíró Ernőné közlése

⁸⁶ MNL FML. XXIII. 836. a,

⁸⁷ Lásd: BALOGH – GERGELY 1993: 299.

⁸⁸ Bíró Ernőné közlése

⁸⁹ A nagyobb egyházi ünnepeket (Úrnapja, Mindenszentek, Pünkösdhétfő, Karácsony másnapja, Húsvéthétfő) 1951-1953 között nyilvánították munkanappá. Vö.: KÖBEL 2005: 123.

és lelkiismereti szabadságot biztosított, ez a jog azonban fokozatosan csorbult, a gyakorlatban ritkán valósult meg.⁹⁰

Felekezeti oktatás (1945-1948)

A II. világháború után a református felekezeti oktatás 1945. május 7-én indult meg ismét Bíró Ernő és felesége vezetésével. Bár a földeken nem történt meg idejében a romeltakarítás, így nem volt meg az oktatás és az eklézsia fenntartásának anyagi alapja, a helyi párttitkár (később VB titkár), Bácskai Ferenc már közvetlenül a háború vége után kötelezte a két egyház tanítóit, hogy kezdjék meg az oktatást. A lelkész feleségét is felszólította erre, hivatkozva 1942 és 1943 közötti tanítói tevékenységére.⁹¹ A falu hadszíntérré válásával 1944 őszén a diákok tanítását ideiglenesen felfüggesztették, ezért ezt a tanévet az alsóbb évfolyamoknak meg kellett ismételniük. A katolikus diákok előnyben voltak hozzájuk képest, mert ők egészen 1944 teléig iskolába jártak, az elmaradást pedig a következő évben pótolták be.

A házaspár a romos, fűtetlen iskolaépületben kezdte meg a munkát. Az Alsó iskola felújítására az eklézsia államsegély formájában kapott támogatást, ez az összeg azonban kevésnek bizonyult, ezért a gyülekezet pénzének egy részét a tatarozás költségeire kellett fordítani. 1946-ban két tantermet és egy tanítói lakást állítottak helyre. Január 27-én Bíró Ernő kérelmet nyújtott be az iskola újjáépítésére. A háborúban elpusztult birkaistálló megmaradt fájából kért faanyagot a testülettől. Hogy az önkormányzat az építőanyag állapotát kiderítse, öttagú bizottságot hozott létre. A testületi tagok meghatározták: ha a fa építésre alkalmas, akkor a kívánt mennyiséget a község díjtalanul biztosítja.⁹² 1947 januárjában az előző évben felújított két teremben is megkezdtek a tanítást.

Szendí László tanítót 1944-ben behívták a hadseregbe, de visszatérte után feleségével együtt 1948-ig tanított. A gyerekek Rektor úrnak hívták, kántortanítóként ő játszott az orgonán, majd 1945 után a harmóniumon.⁹³

---

⁹⁰ Erről az ellentmondásos helyzetről lásd: KÖBEL 2005: 17-23., FODORNÉ 2006: 49-55., CSOHÁNY 1994: 26.

⁹¹ Bíró Ernőné közlése

⁹² MNL FML., V. 183. a, 5/1946.

⁹³ Horváth János közlése

Lente Endre 1948-ban, még az államosítás előtt érkezett az iskolába Hajdúnánásról, ahova néhány év múlva visszatért. Visszaemlékezések szerint ennek egyik oka az lehetett (jegyezték meg félig mosolyogva interjúalanyaim), hogy egy idő után megunta a csirkepörköltet. Az új tanítónak ugyanis az egyház nem tudott kosztot biztosítani, ezért minden nap más családnál kapott ételt. A háziasszonyok természetesen kitétek magukért, „...”, mert a magyar paraszt az a lelkét adta volna, csak rossz hírét ne keltsék”.⁹⁴

Ezzel szemben a két katolikus iskolában – az állami támogatás ellenére – még 1948-ban is hiányoztak az alapvető berendezések. 1946-ban a két felekezet összefogott, és szétválasztották az V-VI. osztályt, amelyekben az azonos korú katolikus és református gyerekeket együtt tanították. Az V. évfolyamot Kékesi Endre katolikus főtanító, a VI. évfolyamot Szendi László oktatta.⁹⁵

Az összevont V-VI. osztályban (római katolikus és református hitvallásos iskola) 1947-ben kezdődött meg az idegen nyelvek oktatása. A német nyelvet mindkét osztályban Arany Mária katolikus tanítónő oktatta, 10 illetve 11 fő részvételével, míg a VI. osztályosokat angol nyelvre Bíró Ernő oktattatta (ezt mindössze öten vették igénybe).⁹⁶

Nem csak a háborús károk, de a helyi kommunisták részéről történő folyamatos támadások is megnehezítették a katolikus iskola működését. Ezek közül tekintsünk át most három esetet!

1945 tavaszán Shvoy Lajos megyéspüspök levélben tájékoztatta Keresztury Dezső kultuszminisztert a nemzeti bizottság túlkapásairól. A katolikus iskola nagyobbik termét ugyanis a kommunista párt és a MADISZ rendezvényei számára lefoglalták, így a tanítás nem kezdődhetett meg addig, amíg az egyház a termet vissza nem kapta.⁹⁷

1946 áprilisában a helyi Nemzeti Bizottság elnöke, Bácskai Ferenc és a rendőrség vezetője, Csanádi János minden iskolai könyvet elkobzott (még a katekizmust és a Bibliát is), arra hivatkozva, hogy ezek antidemokratikus eszméket tartalmaznak. A gyerekekkel elmondatták a „Szívem első gondolatja...” kezdetű imádságot, majd

---

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ SzfvPL- No. 4579- Schol.- 60/1946.

⁹⁶ SzfvPL- No. 4579- Schol.- 28/1947.

⁹⁷ DEMETER – LUKÁCS 2001: 116-117.

valamilyen okból kifolyólag lejegyezték. A tanítók és Kertész József plébános tiltakozása ellenére az egyház a könyveket csak augusztusban kapta vissza.⁹⁸

Október 6-án Bácskai Ferenc VB-elnök bejelentette Szopori János plébánosnak, hogy szeretné igénybe venni az új iskola termeit a Győrffy-kollégisták színelőadásához, amelyet a népi kollégium javára rendeztek. Miután a plébános ezt határozottan elutasította, Bácskai – hatalmával visszaélve – önkényesen lefoglalta a termeket, az előadást pedig délután megtartották.

Az államosított oktatás

A felekezeti iskolák államosítása témája volt az 1948. május 23-i székesfehérvári egyesítési kongresszusnak is, ahol Bácskai Ferenc saját döntését a következő történettel indokolta: „Van egy kis unokám. Én vagyok a legjobb barátja, nekem mindent elmond. A napokban azzal jött haza az iskolából: nagypapa! Az mondta a plébános úr – és megsimogatta a fejemet – de kár, hogy kommunista család gyermeke vagy, különben olyan okos gyermek lehetnél. Ilyen esetek után csak örömmel üdvözölhetem az egyházi iskolák államosítását, mert ez olyan kérdés, amiért én harminc éve harcolok. 30 évvel ezelőtt Ázsiában léptem be [a pártba]. Az egyházi iskolákban az egymás elleni gyűlöletre nevelés olyan mértékű, hogy amikor kijön az ifjúság az iskolából bicskával megy egymásnak. Az egyháznak ezt a gyűlöletre nevelését én elítélem. Az államosítást előre is üdvözlöm és kívánom, hogy a kormány azt minél előbb hajtsa végre.”⁹⁹

Június 12-én került sor az államosításról szóló állami rendelet helyi kihirdetésére. A képviselő-testület ezt egyhangúlag elfogadta, különösen a májusi nagygyűlés döntése nyomán.¹⁰⁰ Három római katolikus képviselő a lépést előnyösnek és szükségesnek minősítette az állam és az egyház viszonya szempontjából.¹⁰¹

Az új iskolába az összes katolikus és református tanítót átvették, de melléjük fokozatosan felvettek több, frissen végzett, a kor ideológiájával átítatott tanerőt, akik az ateista szellemű nevelést biztosították. A felekezeti tanítóknak mindegy volt, ki

---

⁹⁸ SzfvPL- No. 4579- Schol.- 72/1946.

⁹⁹ CZETZ 2010: 132.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ MNL FML., V. 183. a, 13/1948.

milyen vallást követett, ugyanúgy megdorgálták mindegyik diákot, ha rossz fát tett a tűzre, de jótett vagy siker esetén a dicséret sem maradt el. Az új pedagógusok természetesen egyáltalán nem vették figyelembe a vallási hovatartozást, tudás és ügyesség alapján, az új módszereket követve végezték a munkájukat.¹⁰²

Egy Rajnai nevű középiskolai tanárt nézetei miatt elküldték korábbi munkahelyéről, így került Zámolyra, ahol mindenki nagyon elégedett volt vele. Az idősebbeknek hasonlóan jó emlékeik vannak Hór Editről, akinek férje a székesfehérvári mentőállomás vezetője volt abban az időben.¹⁰³

Ekkor még nem volt megfelelő káder az igazgatói posztra. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy az iskola első számú vezetője a korábbi katolikus főtanító, a mélyen vallásos és agglegény Kékesi Endre lett, aki így korántsem volt az oly nagy vehemenciával hangoztatott szocialista embertípus megtestesítője. Édesanyja tiltása miatt nem kötött házasságot élete nagy szerelmével. Mivel családjá nem volt, minden tanítványát saját gyermekeként szerette. Végül mégis megházasodott, feleségül vette a zámolyi Lukács Piroskát, akivel élete végéig boldogan élt, de sosem feledkezett meg a neki kedves gyerekekről.¹⁰⁴

Már Sárosi Sándor igazgató idejében, 1950-ben tették kötelezővé az orosz nyelv tanulását a diákok számára. Ez váltotta fel a korábbi német és angol nyelveket.

Az iskola az oktatási és nevelési funkciója mellett a falu kulturális életében is nagy szerepet játszott. 1951-ben mutatták be Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig című regényének színpadi változatát, ahol Nyilas Misit Horváth János játszotta (később a Színművészeti Főiskolára is jelentkezett). Az óvodások 1956-ban A szép Ilonka című zenés színdarabot mutatták be Hermán Irén és Lukács László főszereplésével.¹⁰⁵

Nagyobb ünnepeken (március 21., április 4., november 7.) az iskolásokat kivezenyelték a szovjet hősi emlékműhöz, ahol olyan jelszavakat kellett skandálniuk, mint: „Megvédjük a békét, építjük a békét!”. Az állami naptár átalakulásával eltűnt az ünnepek sorából például a trianoni emléknapi, június 4. Ezen a napon a diákok a falu lakosságával együtt az első világháborús emlékműnél (helyi szóhasználatban Magyar szobornál) a Himnusz és a Szózat mellett katonadalokat, egyházi énekeket

---

¹⁰² Horváth János közlése

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo. (Az utóbbi előadásról készült fotót lásd: DEMETER – LUKÁCS 2001: 63.)

énekeltek és verseket mondtak. Az újabb rendezvényeken előfordult, hogy némelyik gyerek elferdített egy-egy jelszót.¹⁰⁶ Ezt a tanárok általában észrevették, de a botrány elkerülése miatt nem tették szóvá, és nem büntették a renitens nebulót.¹⁰⁷

A városi munkásság gyakran járt teherautókon agitálni a faluba, ahol azonban kevesen voltak kíváncsiak a kommunizmus ígéreteire. Ilyen alkalmakkor a diákokat mozgósították, a teherautókra állítva kiabáltak, ők helyettesítették a hangosbeszélőt.¹⁰⁸

A tanulókat nem csak irányították és mozgósították a propaganda céljára, de ösztönözték is őket a tanulásra. A jól teljesítőket a párt az iskolai tanévzárón pénzjutalomban részesítette. A szegény családok számára ez komoly anyagi segítséget jelentett. Néha az is előfordult, hogy a jobb sorban élő gyerekek saját jutalmukat felajánlották a nagycsaládos és nélkülöző társaik javára.¹⁰⁹

A falvakban is megszervezték az úttörőmozgalmat, így alakult meg Zámolyon a II. Rákóczi Ferenc úttörőcsapat. A fiatalok később, idősebb korukban csatlakozhattak az 1950-ben megalakult, a korábbi MADISZ-t (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség)¹¹⁰ magába olvasztó DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) helyi szervezetéhez, amely az ifjúság munkán kívüli kommunista szellemiségű nevelését volt hivatott megvalósítani egyfajta „szabadidős szervezetként”. Ezekben a mozgalmi szervezetekben az ifjak komoly tisztségeket tölthettek be, függetlenül szüleik politikai nézeteitől és vallásosságától vagy éppen ateizmusától.¹¹¹ A megyei bizottság Fejér megyei munkájáról szóló beszámolóban megállapításra került, hogy „a DISZ vezetőség jól foglalkozik a szervezettel, a pártszervezet is segíti a fiatalokat, és itt a fiatalok minden munkában bekapcsolódnak.”¹¹²

Volt azonban olyan eset, amikor igenis számított, ki milyen családból származik. Előfordult ugyanis, hogy valakit azért utasítottak el a középiskolai felvételi vizsgán,

---

¹⁰⁶ A fenti „szlogent” például így alakították át: „Megvédjük a békét, építjük a végét.” Ennek persze – szintén a fent leírtak alapján – következménye nem lett. Horváth János közlése

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Egy 1946-os alispáni jelentés alapján az egyetlen működő egyesület a faluban. Lásd KADÁCSI – VASS 1969: 56.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Beszámoló a DISZ Fejér megyei bizottságának munkájáról. 1951. október 22. Idézi CZETZ 2010: 358.

vagy azért nem javasolta a tanács a továbbtanulását, mert – mint mondták – politikailag megbízhatatlannak számított.¹¹³

1954. április 7-én a VB ülésén Sárosi igazgató beszámolót tartott a népművelés terén elért eredményekről és a tanerők munkájáról. Ebben kifejtette, hogy az államosítás mindenképpen hasznos volt, hiszen a korábbi 3-4 felekezeti oktató helyett az iskola 10 pedagógust foglalkoztat.¹¹⁴ Az év végén ebből a 10 főből került ki utódja, Papp László, aki 1962-ig irányította az intézményt.

A hitoktatás ekkor már rég kikerült az iskolából, hiszen az állami intézkedések fokozatos végrehajtásával először a beiratkozók száma csökkent, majd gyakorlatilag lehetetlenné vált a hittanórák napközbeni megtartása is. A hitoktatás rendkívüli tárgyá minősítésével (azaz kötelező jellegének eltörlésével) az állam megszegte a református egyházzal kötött egyezményeket¹¹⁵, majd ezt a helyzetet tovább súlyosbította a vallásoktatás adminisztratív módszerekkel történő akadályozásával. Ennek alapjául az 1949. augusztus 20-án kiadott alkotmány szolgált, amelyben rögzítették: a Magyar Népköztársaság világnézetileg semleges állam.¹¹⁶

Horváth János elmondása alapján 1952-ben, amikor ő tanulmányai miatt elkerült Zámolyról, még volt hitélet a faluban. Vasárnaponként hittanóra járt fiatal társaival együtt, és rendszeresen látogatták az istentiszteleteket is, melyeket Bíró tiszteletes délelőtt és délután tartott. Ugyan a konfirmandusok száma az évek során fokozatosan csökkent, mégis akadtak minden évben néhányan, akik letették a vizsgát, mely által egyházi értelemben felnőttekké, a közösség teljes jogú tagjaivá váltak. Ezután a délutáni istentiszteletekre nem volt kötelező eljárni, választhattak, hogy ezen vagy a délelőtti igehirdetésen vesznek részt.¹¹⁷

A fiatal diákokat Menyhárt István és Tamás Lajos ifjúsági védnökök tanították imádkozni, illetve a Biblia ismeretére. Így a lelki és szellemi nevelést a református egyház egyaránt biztosította tanítói és segítői révén, a világi hívek éppúgy bekapcsolódtak ebbe a munkába, mint a lelkész és felesége. Bár a hatalom nem

---

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ MNL FML., XXIII. 836. a, 32/1954.

¹¹⁵ Az Elnöki Tanács 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletének szövegét lásd: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. II. kötet: 24., BALOGH – GERGELY 2005: 894-895.

A hittanoktatásról és annak ellehetetlenítéséről: BALOGH 1997: 425., BALOGH – GERGELY 2005: 952-954. és 967-969., FODORNÉ 2006: 252-257., KÖBEL 2005: 23., 46-49. és 124.

¹¹⁶ Az alkotmány szövegét lásd: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. II. kötet: 13-22.

¹¹⁷ Horváth János közlése

tolerálta a vallásosságot, a templom falai között mindenki szabadon gyakorolhatta a hitét. Ez az egy hely azért megmaradt azok számára, akik továbbra is Istenben bíztak.¹¹⁸

A két felekezet viszonya

Bár az oktatás teendőit megosztották egymás között, a két felekezet a tárgyalt korszakban együttesen sem tudott hatékonyan fellépni a vallási életet egyre inkább korlátozó, majd folyamatos tiltásaival megbénítani szándékozó rendszerrel, elsősorban a helyi tanáccsal szemben. Ennek ellenére ezt a tizenegy évet példamutató felekezeti együttműködés jellemezte.

1946 júliusában a községháza előtt egy „reakció” elleni tüntetésre került sor, melyen a katolikus lánykör néhány tagja szemlélőként részt vett. Amikor megérkezett a helyszínre Arany Mária tanítónő, kérte őket, hogy kövessék a lányköri gyűlésre. Az eset felzúdulást keltett a helyi pártvezetésben, és a tanítónőt az Államrendőrségen feljelentették, majd állandó megfigyelés alá helyezték azzal az indokkal, hogy a lányokat meggátolta „reakció ellenes véleményük” kinyilvánításában. A tanítónő védekezésésképpen elmondta, hogy tanítványai nem a tüntetésre tartottak, mivel arról nem is tudtak. Hozzátette még azt is, hogy harangszóra a reformátusok is elindultak a templomuk felé, így csak kevesen maradtak a téren bámészkodók. A reformátusok védelmükbe vették a tanítónőt, és elismerték, hogy a tüntetésről ők is csak a tömeg gyülekezésekor szereztek tudomást. Arany Mária ellen az eljárást fél éven belül megszüntették, és felfüggesztették megfigyelését is. A reformátusok tehát megvédték a faluban a többség által tisztelt és elismert tanítónőt.¹¹⁹

Minden tiltás és a vallásos élet felszámolására tett intézkedés ellenére a katolikusok és reformátusok tovább ápták saját hagyományait, és nyitottak voltak a másik felekezet irányába.

A két felekezetet 1945 nyarától folyamatos támadások és megaláztatások érték, mind a helyi, mind az országos kommunista befolyás erősödése miatt. Bár az 1948-as hatalomátvételt követően, 1949. augusztus 20-án kiadott alkotmány – papíron –

---

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ SzfvPL- No. 4579- Schol.- 63/1946.

biztosította a vallásszabadságot minden állampolgár számára,¹²⁰ a gyakorlatban ennek ellenkezője, a vallásos társadalom teljes ideológiai átformálása, ateista állam megteremtése volt a cél. Így lett például augusztus 20. Szent István király és az államalapítás ünnepe helyett előbb az új kenyér, majd az alkotmány ünnepe. A parasztság mint az állampárt által a munkásság mellett propagált másik társadalmi réteg ünnepe augusztus 20. lett, míg a munkásságé egyértelműen május 1. Ennek ellenére például az augusztus 20. alkalmából 1949-ben és 1954-ben kiadott bélyegek – a propaganda miniatűr plakátjai – az alkotmány bevezetését és 5. évfordulóját hirdették, a korszak bélyegterméséből pedig mindössze két darabon jelent meg a parasztságra való utalás.¹²¹

A helyzetet csak súlyosbította az, hogy – a helyi és az ország más településein élő vallásos lakosok sérelmére – Pünkösdhétfőt rendes munkanappá nyilvánították.¹²² A már 1945 óta kiélezett viszony egyre inkább elnyomássá, diktatórikus hatalmaskodássá fajult. Bár az ez évben megjelent B.M. rendelet a vallási hovatartozásról minden állampolgár számára vallási és lelkiismereti szabadságot biztosított, ez a jog fokozatosan csorbult, a gyakorlatban ritkán valósult meg.¹²³

Bíró Ernő református lelkész ugyan Ravasz László irányvonalát követte, Bereczky Albert püspöksége idején mégsem mozdították el hivatalából. Ennek talán az lehetett a legfőbb oka, hogy rendkívül jó kapcsolatot ápolt a presbiterekkel és a gyülekezet minden tagjával. Pénzügyi téren 45 éves szolgálata alatt mindvégig feddhetetlen volt, szigorú kimutatást vezetett minden egyes bevételről és kiadásról. A korrekt könyvelés azt a célt szolgálta, hogy az egyházat ne tudják gyanúba keverni. Minden számára fontos, gyakran lényegtelennek tűnő ügyben kikérte a presbitérium véleményét, minden egyes kérdést megszavaztatott. Lényegi vita mindig a gazdasági ügyekben alakult ki, ilyenkor némelyik presbiterrel komoly vitákat folytatott, mert a véleményük nem egyezett; végül a szavazásnál a többség döntött. Itt tehát mindig érvényesült az igazi demokrácia, a rendkívül nyakas kálvinisták pedig a viták ellenére is jó viszonyt ápoltak egymással.¹²⁴

---

¹²⁰ Az alkotmány szövegét lásd: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. II. kötet: 13-22.

¹²¹ KUNT 2008: 389.

¹²² A nagyobb egyházi ünnepeket (Úrnapja, Mindenszentek, pünkösdhétfő, Karácsony másnapja, Húsvéthétfő) 1951-53 között nyilvánították munkanappá. Vö.: KÖBEL 2005: 123.

¹²³ Erről az ellentmondásos helyzetről lásd: KÖBEL 2005: 17-23., FODORNÉ 2006: 49-55., CSOHÁNY 1994: 26.

¹²⁴ Bíró Ernőné és Horváth János közlése

Ahogy már korábban említettem, a két felekezet közötti együttműködés nem csak az átkeresztelkedések kölcsönös engedélyezésében nyilvánult meg. Amikor belügyminiszteri rendelettel feloszlatták többek között a KALOT és a KALÁSZ szervezeteit, a még létező református szerveződések nyújtottak otthont a katolikus fiatalok összejöveteleinek, kisebb rendezvényeinek.

Ezen felül nagyobb egyházi ünnepeken a szentmise és az istentisztelet után közös ünnepségeket szerveztek a plébánián vagy a parókián. A nehéz helyzetben tehát félretették felekezeti különbözőségeikből fakadó ellentéteiket, összefogtak egymással az életben maradásért, a vallásosság védelmében. Példaként állhatott a lelkészek előtt Ravasz László püspök és Mindszenty bíboros-érsek együttműködése a háborút követő két évben, amelynek mozzanatai javarészt titokban zajlottak, ám mégis eljutott némi információ a helyi egyházi vezetéshez.

1956 forradalma

Bár 1956 forró ősze kapcsán a legtöbb történeti összefoglaló munka Budapest jelentőségét emeli ki, nem szabad figyelmen kívül hagyni a megyeszékhelyeket, sőt más városokat és a falvakat sem. Magyarország szinte minden településén megmozdult a lakosság a forradalom napjaiban, még ha változó intenzitással is.

Zámoly kapcsán érdemes áttekinteni, mik voltak azok a feszültséggócok, amelyek a falvak megmozdulásait előidéztek, mely intézkedések érintették a döntően mezőgazdasági népességet 1945-től kezdődően. Erdmann Gyula rövid tanulmányában a kötelező begyűjtés és beszolgáltatás rendszerét, a földosztás aránytalanságait, a kuláklisztákat és korlátozásokat, az erőszakos kollektivizálást, az erőltetett iparosítást, az ÁVH törvényesített túlkapásait, egyáltalán operatív szervként való létezését, terrorját emeli ki.¹²⁵ Hasonló listát állított össze Varga Zsuzsanna, aki a paraszt- és faluellenes politikát tette felelőssé a vidéki társadalom elkeseredéséért.¹²⁶ E sérelmek alapján bontakoztak ki a parasztság követeléseai: a korlátozások megszüntetése, választási lehetőség az egyéni gazdálkodás vagy az önkéntes szövetkezetek létrehozása között, az adminisztratív-bürokratikus terhek

---

¹²⁵ ERDMANN 2008.

¹²⁶ VARGA 2006a.

csökkentése.¹²⁷ Ezen követelések egy része a kádári kormányzat intézkedései nyomán teljesült: megszűnt például a beszolgáltatási rendszer és a vetéskényszer, és bár korlátozottan, de lehetővé vált a földforgalom is.¹²⁸

1956 októberének helyi eseményeit – legalábbis azok késő hatvanas évekbeli interpretációját – Szabó István helytörténeti kéziratából ismerhetjük meg. A szerző a munka készítésekor a művelődési ház igazgatója és a honismereti szakkör vezetője volt, a forradalmi eseményekben azonban ő is részt vett. Érdeemes hosszabban idézni az általa leírtakat.

„Október 31-ig sikerült a rendet és a nyugalmat megőrizni, de ekkor este – valamilyen régi ügyből kifolyólag – csákvári traktorosok /elég ittasan/ Erős István VB. titkárral akartak kötekedni, de ezeket a nemzetőröknek sikerült lecsillapítani. Ekkor azonban máshonnan érkező kósza hírek és főképp a forrásban lévő nova-borok hatására többen olyant akartak tenni, amit később megbántak volna, ami már megengedhetetlen lett volna. /Magtár feltörése, a begyűjtött termények szétosztása, a volt vezetőposzton állók meghurcolása, stb./ Szerencsére sikerült a nemzetőröknek ezeket is jobb belátásra bírni, mire dűnnyögve, de szót fogadtak és hazamentek.

Mivel a közlekedés megbénult, az ipari munkások nem mentek dolgozni, ráértek az uszító külföldi rádióadásokat hallgatni, - így nem csak a nova-bor, de az emberek hangulata is forrongott. Már-már a községi béke a szakadék szélén állott, amikor Szabó István elnök 1956. nov. 1-én 11 órakor és délután fél 5 kor a hangoshiradón át felhívással fordult Zámoly község lakóihoz. Ennek a szövege a következő volt: »Három napja, hogy a községben megalakult a Nemzeti Bizottság ideiglenes jelleggel, melynek feladata a rend helyreállításáig a község nyugalmanak és békéjének a megőrzése.

A rend fenntartásáról a Nemzetőrség gondoskodik, utasításait be kell tartani. Mindenek előtt engedjék meg, hogy a Nemzeti Bizottság nevében köszönetemet fejezzem ki azért az áldozatkészségért, amit a kórházak élelmiszer ellátása érdekében tettek és a felhívás után egy teherautó rakomány élelmiszert hordtak össze.

---

¹²⁷ VARGA 2006b.

¹²⁸ Valuch Tibor ezt a folyamatot korlátozott „visszaparasztosodásként” értékeli. VALUCH 2001: 195.

Az elmúlt napon azzal keresték fel a Bizottságot, hogy tegyen igazságot vetés és földügyben. Erre csak azt tudom mondani, hogy akiknek föld-panaszuk van, azok várjanak türelemmel, mert mi ezzel nem foglalkozhatunk, de mihamarabb a rend helyreáll, panaszuk bizonyára orvoslást talál. Ezért tehát egyelőre mindenki azt a földet használja, amit a tagosításkor a számára kijelöltek!

Azoknak a forrófejűeknek pedig, akik mindenáron vért akarnak látni, - izenem -, hogy csillapodjanak le! Akiknek valaki vagy valakik ellen panasza van, az várjon egy-két hétig, s akkor majd a bíróság előtt mondja el sérelmét, ahol majd bizonyára orvoslást talál jogos, vagy vélt sérelmére. Az önbíráskodás anarhiához vezet!

Holnap halottak napja lesz. Mindenkinek van kedves halottja, akit sirat, akinek az elvesztése bánattal tölti el szívet. Drága halottaink emlékére gyujtsunk 1-1 szál gyertyát és tegyük az ablakunkba, - ezzel áldozva drága elhunyt szeretteink emlékének. Nagyon kérek mindenkit, hogy őrizze meg nyugalma. Mindenféle provokációtól, főleg pedig a községen átvonuló szovjet egységek provokálásától tartózkodjon mindenki! [...]«”

Szabó tehát a Nemzeti Bizottság elnökeként vett részt az eseményekben, de ahogy saját jellemzéséből látjuk, igyekezett a megfelelő mederbe terelni a lakosság hangulatát, ezzel is megelőzve az atrocitásokat, túlkapásokat. Egy ismeretlen forrásból származó operatív jelentés szerint az október 27-én alakult 5 tagú, majd 21 tagúra bővített bizottság vezetője, aki ekkor az iskola igazgatóhelyettesi funkcióját töltötte be, „igyekezett oda hatni a községben, hogy senkinek bántódása ne legyen.” Tevékenysége miatt később nem vonták felelősségre.

Nem így Simicska Józsefet, aki a jelentés szerint a bizottság aktív tagjaként részt vett a szovjet emlékmű lerombolásában, a vörös csillag leverésében. A tüntetések és gyűlések élenjáró szervezője volt. Összeszedte a községben a vadászfegyvereket, a nemzetőrség számára pedig Székesfehérvárról karabélyokat, géppisztolyokat és pisztolyt szerzett. Bíróság elé állítottak, majd rendőri felügyelet alá került. A bányász Zeleni Ferencsel – aki a zámolyi események mellett az október 25-én a Bányatelepen alakult munkástanács tagjaként a gánti megmozdulásokban is aktívan

részt vett¹²⁹ – szemben a jelentés írója hasonló vádakat fogalmazott meg. Őt viszont nem citálták emiatt a bíróság elé, ügyében tárgyalás nem volt.

Ha már a jelentésnél mint szinte egyedüli dokumentumértékű forrásnál tartunk, megkerülhetetlen további tartalmának ismertetése. „Okt. 26-ig a községben különösebb ellenforradalmi megmozdulás, tevékenység nem volt. Okt. 26-án Menyhárt János a községi hangszóróban elszavalta a »Talpra Magyar« és 19 órákor megkezdődött a tüntetés. Induláskor kb. 30-an voltak, majd visszatérve a tanácsházához kb. 250 fős tömeg volt jelen. Kb. 21-30 h-kor Menyhárt János és Simon János valamint Simon János fia követelték, hogy a tömeg menjen le a terményforgalmi vállalathoz és az ott lévő terményt osszák szét. Az esti órákban a pártirodát is fel akarták törni, azonban mivel jó zárral volt ellátva, nem tudtak behatolni. Ugyancsak az esti órákban a tanácsházánál a vörös zászlókat, valamint a drapériákat elégették. Ugyancsak ezen este döntötték le a szovjet emlékművet is.” Név szerint a következők vettek részt az akcióban: Simicska József, Zeleni Ferenc, Filótás János, Gerencsér János, Béres János, Nesztler József, Csanádi János, Dummel László, ifj. Váczi János, Posztl József. A beton monstrumot a szabadságharc leverése után visszaállították, költségeinek fedezésére a felsorolt személyeket kötelezték. Az emlékmű ledöntésével kapcsolatban Mikola Lajos elmondta, hogy őt a TSZ traktorosaként hívták: kötéllel húzassa le a beton obeliszket. Valamilyen ürüggyel elment a helyszínről, de jobbnak látta, ha nem tér vissza. Inkább otthon maradt.¹³⁰ Tette nem nevezhető gyávaságnak, különösen figyelembe véve azt, hogy ekkor még érvényben voltak azok a rendkívüli intézkedések, amelyeket a Nagy Imre-kormány október 28-án vont vissza.

A Nemzeti Bizottság élelmiszergyűjtést rendelt el. Az összegyűjtött élelmiszert Budapestre szállították. A helyi vadásztársaság tagjainak fegyvereit beszédtek, és kiosztották a 11 tagú nemzetőrség számára. A nemzetőrök a községben járőrszolgálatot teljesítettek, Feladatuk a közrend és a nyugalom megőrzése volt. Az alakulat november 4-én feloszlott, a fegyvereket a móri rendőrkapitányságra szállították. Mivel tevékenységük során komolyabb incidens nem történt, senkit nem vontak felelősségre.

---

¹²⁹ POLGÁR 2006:32., 66.

¹³⁰ Mikola Lajos közlése.

Ahogy az ország számos településén, a községben is megindult a koalíciós időszak pártalapszervezeteinek újraalakítása. Így jött létre az FKgP helyi szervezete.¹³¹ A megyében egyedülként Zámolyon szervezkedett a Polgári Demokrata Párt¹³², ennek további alakulásáról azonban adatok hiányában nem tudunk semmit. A fent ismertetett jelentés adatai szerint a két alapszervezet október 31-én jött létre, összesen 78 taggal. A szervezők kispalotya részről Pál János és Bíró Ernő református lelkész, a PDP esetében Gál Ferenc postamester voltak.

A forradalmi légkörben sorra szűntek meg a korábban erőszakosan létrehozott termelőszövetkezetek. A székesfehérvári járás területén működő 51 MGTSZ-ből 31 feloszlott.¹³³ A megmaradtak között volt a zámolyi Petőfi TSZ.

A szovjet csapatok november 4-i visszatérésével és a szabadságharc vérbefojtásával kezdetét vette a Kádár János nevével fémjelzett korszak, amelynek legfőbb jellegzetessége a politikai visszarendeződés, a régi-új garnitúra visszatérése volt. Az MSZMP az évtized végére hatalmas társadalmi befolyásra tett szert, Zámolyon is egymást követték az új belépések, mind a munkások, mind az értelmiségiek részéről.¹³⁴ A korábbi megfigyelések, zaklatások és a besúgóhálózat tevékenysége az ÁVH feloszlásával nem szűntek meg, sőt.

Összefoglalás

Zámoly 1945 nyarától a rendszerváltásig a kommunista-szocialista diktatórikus berendezkedésű állam egyik „mintafalujának” nevezhető, hiszen már ekkor a kommunista többség irányította,¹³⁵ az 1948-ban bekövetkezett országos fordulat ezért szinte semmilyen lényegi változást nem hozott a település életében.

A helyi felekezetek közül az alig adatolható evangélikus és az izraelita gyülekezet eltűnt, a római katolikus és református lakosság életkörülményei jelentősen leromlottak. Vallásukat csak szűk keretek között, a templomokban gyakorolhatták. A korábbi iskolai hittan is Isten házában négy fala közé szorult vissza. A két nagy

---

¹³¹ CSURGAI 2006: 116.

¹³² Uo.

¹³³ MNL FML XXXV. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (1948-1989). Iktatószám nélküli jelentés (1956. november 26.)

¹³⁴ MNL FML XXXV. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (1948-1989). Iktatószám nélküli „Kimutatás Központi Járásban 1957. III. hó-tól felvett új tag-tagjelöltekről.”

¹³⁵ Ez persze korántsem volt egyedi eset, de a falu életét a mai napig meghatározza.

történelmi egyház hívei az ötvenes évek nehéz időszakában félretették korábbi hit- és mentalitásbeli ellentéteiket, összefogva, egymást segítve próbálták átvészelni a pártállam által fölébük helyezett akarnokok uralmát.

A tárgyalt korszakban kiemelkedő szerepet töltött be a falu életében Bíró Ernő református lelkipásztor, aki 1941-1985 között látta el tisztét. Bár többször kényszerítették arra, hogy saját akarata ellenére prédikáljon (a németek győzelméért, a beszolgáltatások szükségességéről, a kulákok ellen), mégis kitartott nyakas kálvinista módján a maga értékrendje mellett.

Falunk két híres szülőtte, Csanádi Imre és Csoóri Sándor a köztük lévő tíz év korkülönbség következtében máshogyan élték meg a korszak történéseit. Az 1920-ban született Csanádi katonaként vett részt a második világháborúban, míg a tíz évvel fiatalabb Csoóri kamaszként családjával együtt menekült el Zámolyról 1944 telén. Kezdeti lelkesedésüket és az új rendszerbe vetett bizalmukat azonban alapvetően megváltoztatta az, amit az ötvenes évek elején hazatérve tapasztaltak: a parasztok elviselhetetlen terhei, a kommunisták hatalmaskodása és a diktatúra könyörtelen módszerei akaratának érvényesítésére. Az idézett szövegekben ezt a felelősséget próbáltam bemutatni.

A személyes interjúk feldolgozásával bemutattam a falu háborús helyzetét, az újjáépítést és a kezdeti konfliktusokat, a két egyház megtűrt helyzetét, a felekezeti és állami oktatás körvonalait, a földosztást és a mezőgazdaság kollektivizálását, a hatalomváltást és az új hatalom eszközeit. A Bíró Ernőre vonatkozó adatokat és állításokat özvegye (sz.: Barabás Ilona) elmondása alapján közöltem.

Források és irodalom

Rövidítések jegyzéke:

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltár

SZfvPL = Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

I. Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

1. Múlt emberei című dosszié.

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltár

1. Zámoly nagyközség iratai, képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1945-1950.
2. Zámoly Községi Tanács VB iratai 1952-1956.
3. Zámoly Községi Tanács VB állandó bizottsági üléseinek jegyzőkönyvei 1953-1957./ I. Tanácsülési jegyzőkönyvek.

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

4. A zámolyi plébánia iratai 1945-1958./ I. Általános iratok.
5. A zámolyi plébánia iratai. 1945-1958./ II. Iskolai iratok.

II. Interjúk

1. Bíró Ernőné (szül.: Barabás Ilona, Zámoly, 1914; a tárgyalt időszakban a református lelkész felesége, az interjú készítésének időpontjában özvegye) közlései. Az interjút készítette: jelen dolgozat szerzője Zámolyon 2010. 02. 10-én.
2. Horváth János (Zámoly, 1936; a tárgyalt időszakban általános- majd középiskolás diák, majd egyetemista; az interjú készítésének időpontjában

nyugdíjas) közlései. Az interjút készítette: jelen dolgozat szerzője Zámolyon 2010. 09. 13-án.

3. Mika Lászlóné (szül.: Pluhár Veronika, Zámoly, 1934; a tárgyalt időszakban általános iskolai tanuló, majd községközi kézbesítő, 1951-től a Kolorit dolgozója) közlései. Az interjút készítette: jelen dolgozat szerzője Zámolyon 2012. 04. 19-én.
4. Mikola Lajos (Zámoly, 1936; a tárgyalt időszakban általános iskolai tanuló, 1956-ban a termelőszövetkezet dolgozója) közlései. Az interjút készítette: jelen dolgozat szerzője Zámolyon 2012. 08. 23-án.

III. Felhasznált irodalom

- BALOGH 1997 Balogh Margit: A református egyház (1945-1989). In. Kollega Tarsoly István (főszerk.): Magyarország a XX. században. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Szekszárd, Babits. 417-432.
- BALOGH – GERGELY 1993 Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. Kronológia. Budapest, História – MTA TTI
- BALOGH – GERGELY 1999 Balogh Margit – Gergely Jenő: Az egyházak „államosítása”. História 1999/2. 7-10.
- BALOGH – GERGELY 2005 Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790-2005. II. kötet (1944-2005). Budapest, MTA TTI
- BENKŐ 2000 Benkő Péter: A változó agrárpolitika. In. Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949. Budapest, Napvilág. 182-194.

- BOLGÁR 2008 Bolgár Dániel: A kulák érhető arca. In. Horváth Sándor (szerk.): Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Budapest, Nyitott Könyvműhely. 50-93.
- BOLGÁR 2011 Bolgár Dániel: A kuláküldözés fogalomtörténeti vetülete. Múltunk 2011/2. 51-61.
- BOTOS 1988 Botos János – Gyarmati György – Korom Mihály – Zinner Tibor: Magyar hétköznapok Rákosi Mátyás két emigrációja között, 1945-1956. Budapest, Minerva
- BÖDŐ – CZETZ (szerk.) 2009 Bödő István – Czetz Balázs: „Ígéretekől nem lesz demokrácia!” Dokumentumok Fejér megye történetének tanulmányozásához 1945-1948. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár. (= Fejér megyei történeti évkönyv 29.)
- CSANÁDI 2005 Csanádi Imre: Hajnali káprázat. Budapest, Hét Krajcár Kiadó
- CSOHÁNY 1994 Csohány János: Egyházak, szekták, vallások és az állam Magyarországon tegnap és ma. In Uő: Egyháztörténeti írások. Debrecen. 25-35.
- CSOÓRI 1987 Csoóri Sándor: Készülődés a számadásra. Budapest, Magvető Kiadó
- CSOÓRI 2007 Csoóri Sándor: Tizenhét kő a parton. Esszék. Budapest, Nap Kiadó
- CSURGAI – ERDŐS (szerk.) 2012 Csurgai Horváth József – Erdős Ferenc: „Jelszavakkal nem lehet országot építeni!” Fejér megye alispánjának és Székesfehérvár város polgármesterének éve jelentései 1945-1950. Székesfehérvár, 2012, Fejér Megyei Levéltár – Székesfehérvár Megyei Jogú Város. (= Fejér megyei történeti évkönyv 30. Források Székesfehérvár történetéből II.)

- CZETZ 2010 Czetz Balázs: Fejér megye története a Magyar Dolgozók Pártja dokumentumainak tükrében 1948-1953. Miskolc. PhD értekezés. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola.
- CZETZ 2015 Czetz Balázs: Kollektivizálás Fejér megyében a forradalmat követően. In. Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet. 111-135.
- DEMETER 1984 L. Demeter Zsófia: Bácskai Ferenc. In. Strasszer György (főszerk.): Tetteikben élnek. A forradalmi munkásmozgalom Fejér megyei harcosainak életrajzgyűjteménye. Székesfehérvár, Fejér Megyei Lapkiadó Vállalat. 67-68.
- DEMETER – LUKÁCS 2001 Demeter Zsófia – Lukács László: Zámoly. Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht.
- DONÁTH 1969 Donáth Ferenc: Demokratikus földreform Magyarországon 1945-1947. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DONÁTH 1970 Donáth Ferenc: A negyedszázados földreform. In. Balassa Iván (szerk.): Magyar Mezőgazdasági Múzeum közleményei 1969-1970. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 7-22.
- ERDMANN 1992 Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945-1956. Békéscsaba, Tevan.
- ERDMANN 2008 Erdmann Gyula: Az agrárnépeesség elkeseredésének okai 1956-ban. In. Horváth J. András (szerk.) Szívvel és tettel. Tanulmányok Á.

- Varga László tiszteletére. Nógrád Megyei Levéltár, Budapest – Salgótarján. 427-434.
- FARKAS 1968 Farkas Gábor: Adatok a földreformok történetéhez Fejér megyében 1920-1946. Beiträge zu der Geschichte der Bodenreformen in Komitat Fejér. In. Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. – Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve. 8-9. 1967-1968. Székesfehérvár, István Király Múzeum. 155-170. (= Szent István Király Múzeum közleményei: C sorozat)
- FODORNÉ 2006 Fodorné Nagy Sarolta: Történelmi lecke. A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre. Budapest – Nagykőrös.
- FÜR 2013 Für Lajos: Tagosítások az 1950-es években. In. Cseri Miklós – Bereczki Ibolya (szerk.) Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve. 25. Szentendre, 2013, Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 27-36.
- GYARMATI 2007 Gyarmati György: A politika rendőrsége a Rákosi-korszakban. Rubicon XII. évfolyam 3. szám. 4-11.
- GYARMATI 2008 Gyarmati György: A hivatásos áldozat és a hivatásos hóhér a Rákosi-korszakban, az 1950-es évek elején. In. Horváth J. András (szerk.) Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére. Nógrád Megyei Levéltár, Budapest – Salgótarján. 381-394.
- HONVÁRI (szerk.) 2000 Honvári János (szerk.): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Budapest, Aula.

- HUSZÁR 2007 Huszár Tibor: Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon, 1945-1989. Budapest, Corvina.
- ILLYÉS 1980 Illyés Gyula: Honfoglalók között. Riportsorozat a dunántúli földosztásról. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- IRHA 2002 Irha Melinda: Kulákklikvidálás az ötvenes évek elején. In. Dobrossy István (szerk.): Levéltári évkönyv XI. Előtanulmányok a Miskolc monográfia IV-VI. kötetéhez. (Miskolc története 1848-1990-ig). Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 273-284.
- KADÁCSI – VASS 1969 Kadácsi Tamásné – Vass Józsefné (összeáll.): Fejér megyei történeti évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 3. Fejér megyei eseménynaptár 1944-1948. Székesfehérvár, MSZMP Fejér Megyei Bizottsága – Fejér Megyei Tanács VB.
- KÁDÁR 1957 Kádár Imre: Az egyház az idők viharában. A Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején. Budapest, Bibliotheca. 138-248.
- KÁVÁSI 1991 Kávási Klára: Kulák lista. Budapest, 1991, Agóra.
- Ö. KOVÁCS 2012 Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete, 1945-1965. Budapest, Korall. (=Korall társadalomtörténeti monográfiák/3.)
- KOVÁCS 2013 Kovács Kristóf: Reakczy Jóskától Kulák Kelemenig. Válogatás a Ludas Matyi 1945 és 1949 közötti bűnbak-karikatúráiból. In. Gyarmati György –

- Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Pécs – Budapest, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára. 444-455.
- KOVÁCS 2010 Kovács Teréz: A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása. Budapest, L' Harmattan.
- KÖBEL 2005 Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!”. Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945-1989 között. Budapest, Rejtjel. 15-50., 52-58., 109-127.
- KUNT 2008 Kunt Gergely: Bélyegek a propaganda és a kultuszteremtés szolgálatában (1914-1956). In. Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára. Budapest, KORALL Társadalomtörténelmi Egyesület. 375-394.
- LÁZÁR (szerk.) 1972 Lázár Vilmos (szerk.): A földreform történelmi jelentősége. Előadások az Országos Földreform- emlékünnepeken. Békéscsabán 1970. március hó 15-16-án. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum.
- LUKÁCS 1972 Lukács László: Nagy Károly 1867-1943. In. Farkas Gábor (szerk.): Fejér megyei történelmi évkönyv. 6. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár. 336-342.
- LUKÁCS 1998 Lukács László: A mezőföldi tanyák néprajza. A farmtanyák kialakulása és pusztulása a Mezőföldön a XIX-XX. században. Székesfehérvár.

- NÁDASDI 2001 Nádasi József: A földbirtok-tagosítások szerepe a mezőgazdaság kollektivizálásában az 1950-es években. Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyvei. 12. 473-478.
- NAGY 1999 Nagy József: A kulákkérdés és megoldása az 1948-1953-as években. Múltunk, XLIV. évfolyam. 3. szám. 41–97.
- NAGY 2009 Nagy József: A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei, 1945-1956. Budapest, Napvilág. (=Politikatörténeti füzetek/30.)
- ORBÁN 1972 Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakuljuás 1945-1961. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PERCZEL 2011 Perczel Olivér: Hogyan zajlottak a létszámcsökkentések 1946-ban? A B-listázások háttéréről. ArchívNet 11. évfolyam 3. szám.
- POLGÁR 2006 Polgár Péter Antal: „S falvak csöndjén dühök remegnek”. Forradalom és megtorlás a Móri-árok településein. Mór – Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár. (= Fejér megyei történeti évkönyv 27.)
- ROMSICS (szerk.) 2000 Romsics Ignác (szerk.): Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. I. kötet. Budapest, Osiris
- ROMSICS 2005 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris
- SZABÓ 2007 Szabó Márton: A dolgozó mint állampolgár. Fogalomtörténeti tanulmány a magyar szocializmus három korszakáról. Korall 27. szám. 151-171.

- SZAKÁCS 1998 Szakács Sándor: A földreformtól a kollektivizálásig 1945-1956. In. Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Budapest, Napvilág. 285-343.
- TAKÁCS 2005 Takács József: A magyar parasztság sorsfordulói 1514-2003 között. Budapest, Agroinform.
- VALUCH 2001 Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, Osiris.
- VARGA 2003 Varga Zsuzsanna: Az agrárium 1945-től napjainkig. In. Estók János (szerk.): Agrárvilág Magyarországon 1848-2002. Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 261-302.
- VARGA 2006a Varga Zsuzsanna: A falusi társadalom feszültségócai az 1950-es évek közepén. Múltunk, 2006/4. sz. 223-239.
- VARGA 2006b Varga Zsuzsanna: Paraszti követelések 1956-ban. In. Estók János (szerk.): 1956 és a magyar agrártársadalom. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 81-104.
- VARGA 2008 Varga Zsuzsanna: „Kényszeríteni kell a parasztot...”. (Hatalom és agrártársadalom az 1950-es években.) In. Szederjesi Cecília (szerk.): Megtorlások évszázada. Salgótarján – Budapest, Nógrád Megyei Levéltér – 1956-os Intézet. 53-65.
- VISKY 1993 Visky Ferenc: Egyház és hatalom. Confessio 1993/2. 79-84.
- ZÁMBÓ 2009 Zámbó László: Földbeszántott keserűség avagy Az utolsó barázda. Budapest, Kairosz.

IV. Ajánlott irodalom (a téma szempontjából fontos, a dolgozatban nem hivatkozott források)

Bíró Friderika – Für Lajos: Búcsú a parasztságtól. 1. kötet. Történelmi esszé. Írta: Für Lajos. Budapest, 2013, Kairosz – Skanzen.

Bíró Friderika – Für Lajos: Búcsú a parasztságtól. Második kötet. Interjúk. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Bíró Friderika. Budapest, 2013, Kairosz – Skanzen.

Bíró Friderika – Für Lajos: Búcsú a parasztságtól. Harmadik kötet. Forrásgyűjtemények, fotódokumentumok. Budapest, 2013, Kairosz – Skanzen.

Darvas József (bev.): Falunk tíz éve. Budapest, 1955, Szikra.

Farkas Gyöngyi: „Gyertek lányok traktorra!” Női traktorosok a gépállomáson és a propagandában. Korall társadalomtörténeti folyóirat. 13. szám. 65-86.

Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): Fordulat a világban és Magyarországon, 1947-1949. Budapest, 2000, Napvilág Kiadó.

Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956. Budapest, 2011, ÁBTL – Rubicon.

Hantó Zsuzsa: A kulákkérdés a pártapparátusok és az államvédelmi hatóságok iratainak tükrében. In. Erdmann Gyula (szerk.): Paraszti kiszolgáltatottság – paraszti érdekvédelem, öngazgatás. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29-31. Gyula, 1994, Békés Megyei Levéltár. 203-217. (= Rendi társadalom – polgári társadalom 5.)

Ö. Kovács József: A társadalom és a pártállam peremén. Balotaszállási életvilágok 1950-1960. In. Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára. Budapest, 2008, KORALL Társadalomtörténeti Egyesület. 337-354.

Ö. Kovács József: Vidéki Magyarország, 1945-1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról. Budapest, 2015, Balassi Kiadó – Korall.

Márkus István: Mit láttam falun? (1945-1966). Budapest, 1967, Magvető.

- Mong Attila: János vitéz a Gulagon. Budapest, 2008, Helikon.
- Nagy József: A szántóföldi művelés állami irányítása és a paraszti gazdálkodás feltételei az 1950-es években (1949-1956). Századok, 2001/5. 1075–1124.
- Nagy Varga Vera: „A kulákra csak kemény kéz hat...”. Ceglédi gazdálkodók emlékei a Rákosi-korszakból. In. Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára. Budapest, 2008, KORALL Társadalomtörténeti Egyesület. 406-430.
- Rákosi Mátyás: A magyar jövőért. Budapest, 1947, Szikra.
- Rákosi Mátyás: A fordulat éve. Budapest, 1948, Szikra.
- Rákosi Mátyás: A békéért és a szocializmus építéséért. Beszédek és cikkek. Budapest, 1955, Szikra.
- Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. Beszédek és cikkek. Budapest, 1955, Szikra.
- Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések, 1940-1956. 1-2. kötet. Budapest, 1997, Napvilág.
- Szakács Sándor: Az ötvenes évek agrárpolitikája – különös tekintettel a „kulákkérdésre”. In. Estók János (szerk.): 1956 és a magyar agrártársadalom. Budapest, 2006, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 34-66.
- Valuch Tibor (vál. és szerk.): Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig. Budapest, 2004, Argumentum – Osiris.
- Valuch Tibor: „A közellátás helyzete az utóbbi időben romlott.” Az élelmiszer-ellátás és a táplálkozás néhány jellegzetessége Magyarországon az 1950-es években. In. Uő: Metszetek. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2006, Argumentum – 1956-os Intézet.
- Valuch Tibor: Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig. Budapest, 2013, Napvilág.
- Veres Péter: A paraszti jövő. Budapest, 1948, Sarló.